

GERNIKA-LUMO KALERIK KALE

kalerik kale

kalerik kale

Egilea:

GERNIKAZARRA HISTORIA TALDEA

**Juanan Carballo
David Carrero
Jose Angel Etxaniz
Alberto Iturriarte
Vicente del Palacio
Javier Urrutia
Alberto Zarrabeitia**

Testu zuzenketa:

LABAYRU IKASTEGIA

Koordinatzaile eta Argitaratzailea:

**EUSKERA ZERBITZUA
(AITA VILLASANTE UDAL EUSKALTEGIA GERNIKA-LUMOKO UDALA)**

Lege Gordailua:

BI-47-03

Diseinua eta inprimaketa: **GRAFICAS AMOREBIETA**

Gure udalerrian kalerik-kale gabiltzanean, ezagunak aurkitzen doguz bidean eta berbaldiren bat edo besteari ekiteko aukerea izaten dogu. Gurelako herri txiki batetan horrelakoak ohikoak dira oraindino. Zoritxarrez, herri haundietan galzorian dago berezko harreman hori. Kaleko zein etxe bereko bizilagunen artean elkarri agur egitea be nekezago ikusten da. Jende-multzoa gero eta haundiagoa izan, giza-semean arteko hartuemonak ahulduz doazela emoten dau.

Hori horrela, ahaztu egiten jaku herriak berak be arima bat daukala, kaleek eta auzoek be berba egiten deuskuela askotan geu konturatu barik.

Gure kale, plaza, auzo eta auzunen izen zaharrak eta barriak nondik jatorkuzan azalduta, eurei buruzko ezagutza zabaldu gura dogu, gure udalerriaz gozatzeko beste arrazoi bat eskeini. Liburutxo honen helburua horixe da, Gernika-Lumoko kale eta auzoekaz hartuemonetan ipinteko bide bat emotea.

Bihotzez, geure eskerrona argitalpen hau gauzatzeko euren lana eskaini daben guztiei.

Irakurle guztiok gozatu daizuezala hemen agertzen diran hainbat datu bitxi eta zuenganatu maitasunez. Gernika-Lumo gehiago estimatzeko baliagarri.

EUSKERA ARLOKO ZINEGOTZIA,

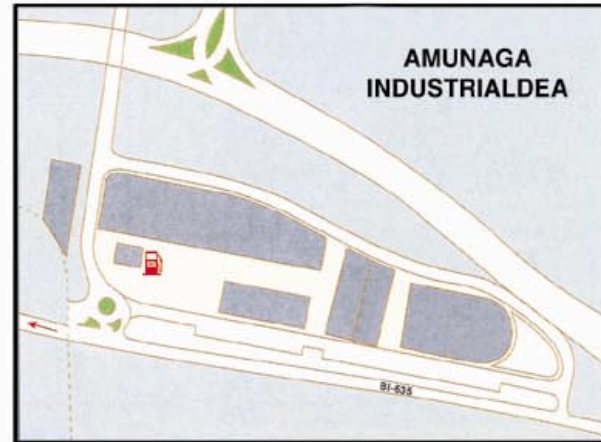
Imanol Zubizarreta Iza

Kalearen izena	Planoko erreferentzia	orrialdea
Adolfo Urioste kalea	B4 ..	8
Agirre plaza.....	B2 ..ikus " Juan Calzada", "Mestikabaso"	50-51/59-60
Agirregana auzunea	B2 ..ikus " Juan Calzada", "Mestikabaso"	45-46/53-54
Aita Luis Villasante kalea	C6 ..	9
Aldape kalea	B5 ..	10
Alhondiga kalea	B4 ..	11
Allendesalazar etorbidea	B4 ..	12
Allendesalazar kalea	A-B4 ..	13
Amunaga industrialdea	B1 ..(planoz kanpo)	14
Andra Maria kalea	B4 ..	15
Arana auzoa.....	A1 ..	16
Artekalea	B4 ..	17-18
Askatasuna kalea	B3 ..	19
Azokakalea	B4 ..	20-21
Barrenkale Barrena	B5 ..	22
Barrenkalea.....	B4 ..	23
Bekoibarra / (ikus Ibarra)	B4-5/C4 ..	44
Betanzos Gotzaia plaza	A5 ..	24
Carlos Gangoiti kalea.....	A5-6.....	25
Ciutat de Berga kalea	B4 ..	26
Domingo Alegria plaza	B5 ..	27
Domingo Bernaola kalea	B5 ..	28
Don Tello kalea.....	B4-5.....	29-30
Elai-Alai plaza	B4 ..ikus "Goienkalea"	42-43
Enrique Amurrio kalea	B3 ..	31

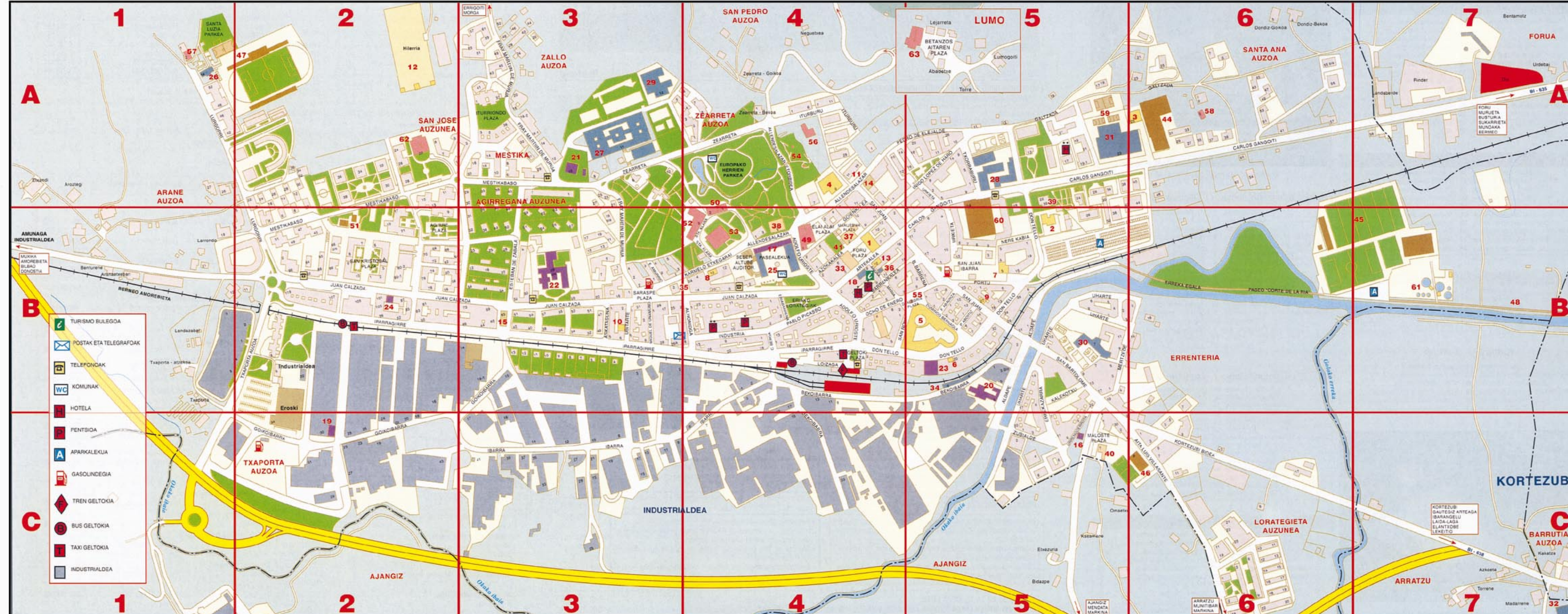
Kalearen izena	Planoko erreferentzia	orrialdea
Eriabarrena kalea	B4 ..	32
Eriako Lorategia	B4 ..	33
Erreka Egala	B6 ..	34
Errekazarra kalea	B-C5 ..	35
Errenteria auzoa / ikus: S. Bartolome, Mertzedo, Kalekotxu, Errekazarra, Zubialde, Uharte.	69/58/52/35/83/78	
Esteban de Zabala kalea	B3 ..	36
Fernando Abaunza kalea	B5 ..	37
Foru plaza	B4 ..	38
Fray Martin de Murua kalea	A-B3 ..	39-40
Galtzada	A5-6.....	41
Geltoki plaza	B4 ..ikus "Loizaga", "Adolfo Urioste", "Iparragirre"	55/8/47-48
Goienkalea	B4 ..	42-43
Goikoibarra	B3/C2.... ikus Ibarra.....	44
Ibarra kalea	C3-4 ..	44
Industria kalea	B4 ..	45
Iñigo López de Haro kalea	A4-5.....	46
Iparragirre kalea	B2-3-4.....	47-48
Iturburu kalea	A4 ..	49
Iturriondo plaza	A3 ..ikus "Mestikabaso"	59-60
Juan Calzada kalea	B2-3-4 ..	50-51
Kalekotxu	B5 ..	52
Karmelo Etxegarai kalea.....	B4 ..	53
Kortezubi bidea	C6 ..	54
Loizaga kalea	B4 ..	55
Lorategieta auzunea.....	C6 ..ikus "Aita Luis Villasante".....	9
Lurgorri kalea	A1/B2 ..	56
Maloste plaza	C5 ..	57
Marijesiak plaza.....	B4 ..ikus "Goienkalea"	42-43
Mertzedo kalea	B5 ..	58
Mestikabaso kalea.....	A3/B2 ..	59-60

Kalearen izena	Planoko erreferentzia	orrialdea
Miguel de Unamuno kalea	B3 ..	61
Nere Kabia kalea	B5 ..	62
Ocho de Enero kalea	B4 ..	63
Pablo Picasso kalea.....	B4 ..	64
Pasealekua	B4 ..	65
Pedro Aboitiz Isasi kalea	B5 ..	66
Pedro de Elejalde kalea.....	A4-5.....	67
Portu kalea	B5 ..	68
San Bartolome kalea.....	B5 ..	69
San Jose auzunea	A2 ..	70
San Juan kalea	B4-5.....	71
San Juan Ibarra	B5 ..	72
San Kristobal plaza	B2 ..ikus "Juan Calzada"	50-51
San Pedro auzoa.....	A4 ..ikus "Betanzos Gotzaia Plaza"	24
San Roke kalea	B4 ..	73
Santa Ana auzoa.....	A6 ..ikus "Galtzada"	41
Santa Klara kalea	B4 ..	74
Saraspe plaza	B3 ..ikus "Juan Calzada"	50-51
Txaporta auzoa	B-C2...ikus "Ibarra"	75
Txorraburu kalea	A5 ..	76
Ubitarte kalea	B3 ..	77
Uharte kalea.....	B5 ..	78
Urkieta kalea.....	A5 ..	79
Urrengoerota kalea	C5 ..	80
Zallo auzoa.....	A2-3.....	81
Zearreta auzoa	A4 ..ikus "Zearreta kalea"	82
Zearreta kalea	A3-4.....	82
Zubialde kalea	C5 ..	83

KALEZERRENDA

Adolfo Urioste kalea.....	B4	Iturriondo plaza.....	A3
Agirre plaza.....	B2	Juan Calzada kalea.....	B2-3-4
Agirregana auzunea.....	B2	Kalekotxu.....	B5
Alta Luis Villasante kalea.....	C6	Karmelo Ekuegarai kalea.....	B4
Aldape kalea.....	B5	Kortezubi bidea.....	C6
Alhondiga kalea.....	B4	Loizaga kalea.....	B4
Alendosalazar etorbidea.....	A4	Lorategieta auzunea.....	C6
Alendosalazar kalea.....	A-B4	Lurgorri kalea.....	A1/B2
Andra Maria kalea.....	B4	Maloste plaza.....	C5
Arana auzoa.....	A1	Marjesiak plaza.....	B4
Artekalea.....	B4	Mertzedo kalea.....	B5
Askatasuna kalea.....	B3	Mestikabaso kalea.....	A3/B2
Azokakalea.....	B5	Miguel de Unamuno kalea.....	B3
Barrenkale Barrena.....	B4	Nere Kabia kalea.....	B5
Barrenkalea.....	B4	Ocho de Enero kalea.....	B4
Bekoibarra.....	B4-5/C4	Pablo Picasso kalea.....	B4
Betanzos Aitaren plaza.....	A5	Pasealekua.....	B4
Carlos Gangoiti kalea.....	A5-6	Pedro Aboitiz Isasi kalea.....	B5
Ciutat de Berga kalea.....	B4	Pedro de Elejalde kalea.....	A4-5
Domingo Alegria plaza.....	B5	Portu kalea.....	B5
Domingo Bernaola kalea.....	B5	San Bartolome kalea.....	B5
Don Tello kalea.....	B4-5	San Jose auzunea.....	A2
Elai-Alai plaza.....	B4	San Juan kalea.....	B4-5
Enrique Amurrio kalea.....	B3	San Juan Ibarra.....	B5
Enabarrena kalea.....	B4	San Kristobal plaza.....	B2
Eriako Lorategia.....	B4	San Pedro auzoa.....	A4
Erreka Egala.....	B6	San Roke kalea.....	B4
Errekazarra kalea.....	B-C5	Santa Ana auzoa.....	A6
Esteban de Zabala kalea.....	B3	Santa Klara kalea.....	B4
Europako Herrien parkea.....	A4	Santa Luzia parkea.....	A1
Fernando Abaunza kalea.....	B5	Saraspe plaza.....	B3
Foru plaza.....	B4	Seber Altube auditorioa.....	B4
Fray Martin de Murua kalea.....	A-B3	Txaporta auzoa.....	B-C2
Galtzada.....	A5-6	Txorraburu kalea.....	A5
Geltoki plaza.....	B4	Ubitarte kalea.....	B3
Goienkalea.....	B4	Uharte kalea.....	B5
Goikoibarra.....	B3/C2	Urkieta kalea.....	A5
Ibarra kalea.....	C3-4	Urrengoerrota kalea.....	C5
Industria kalea.....	B4	Zallo auzoa.....	A2-3
Iñigo López de Haro k.....	A4-5	Zearreta auzoa.....	A4
Iparaguirre kalea.....	B2-3-4	Zearreta kalea.....	A3-4
Iturburu kalea.....	A4	Zubialde kalea.....	C5

HEZKUNTZA

“Allendesalazar” Eskolaurrea ..**25 / B-4**

“Allendesalazar” Eskola Publikoa**27 / A-3**

“San Fidel” Ikastola.....**28 / A-5**

“Seber Altube” Ikastola**29 / A-3**

Mertzede Ikastetxea.....**30 / B-5**

Gernika BHI**31 / A-5**

Barrutialde (Arratzu) BHI.....**32 / C-7**

Barrutia (Arratzu) Eskola Publikoa ...**32 / C-7**

H.H.I.**18 / B-4**

Berritzegunea**18 / B-4**

Lanbide Hastapenerako Zentrua**34 / B-5**

“Segundo Olaeta” Musika Eskola ...**35 / B-3**

“Aita Villasante” Udal Euskaltegia ...**18 / B-4**

AEK**36 / B-4**

GIZARTE ONGIZATEA

Busturialdea Elkargoa**16 / C-5**

Jubilatuen Egoitza**17 / B-4**

Ezindu Larrien Egoitza.....**16 / C-5**

“Aixerrota” Lantegi Batuak**19 / C-2**

Hirugarren Adinekoen

Ibarra Egoitza**20 / B-5**

“San Jose” Egoitza**21 / A-3**

“Calzada” Egoitza**22 / B-3**

Eguneko Zentrua -Torrezuri

Zaharren Etxea.....**39 / A-5**

BBK-ko Jubilatuen Etxea.....**23 / B-5**

Gizarte Segurantzza**24 / A-4**

OSASUNA

Anbulatoria.....**14 / A-4**

Eskola Osasuna.....**14 / A-4**

Gurutze Gorria.....**15 / B-3**

KULTURA

Kultur Etxea.....**37 / B-4**

Gernikako

Bakearen Museoa**33 / B-4**

Euskal Herria Museoa**38 / B-4**

Errenteriako Modulu Kulturala**40 / C-5**

Kultur Taldeen Lokalak**40 / C-5**

Elai-Alai Aretoa**41 / B-4**

Lizeo Antzokia**14 / B-4**

BULEGO ADMINISTRATIBOAK

Udaletxea.....**1 / B-4**

Udaltzaingoa**13 / B-4**

Ertzaintza**2 / B-5**

Suhiltzaileak**3 / A-6**

Kontsumitzailearen Bulegoa**1 / B-4**

Esk. Nekazal Ganbara**5 / A-5**

Jabetza Erregistroa**6 / B-5**

Foru Aldundia**7 / B-5**

Enplegu Bulegoa.....**8 / B-4**

Merkataritza Bulegoa.....**5 / B-5**

Iberdrola**9 / B-5**

Ipar Urak**10 / B-3**

Busturialdeko Ur Konsortzioa.....**5 / B-5**

Ur Araztegia**61 / B-7**

Merkatu Plaza**5 / B-5**

Kanposantua**12 / A-2**

Epaitegia**4 / A-4**

MONUMENTUAK

Andra Maria Eleizea**49 / B-4**

Euskal Herria Museoa / Alegria Jauregia**38 / B-4**

Genealogi Artxibategia**50 / B-4**

Jaureriko Aintzinako Ospitalea**50 / B-4**

Santa Klara Komentua**52 / B-4**

Juntetxea**53 / B-4**

Eskulturak

Gure Aitaren Etxea (Chillida) ...**54 / A-4**

Mujer en un Refugio

(Henry Moore)**54 / B-4**

Astelehena Jai (Edu Gordo)**55 / B-5**

Udetxea Jauregia**56 / A-4**

Santa Luzia Baseleizea.....**57 / A-1**

Santa Ana Baseleizea**58 / A-6**

San Frantzisko Eleizea.....**62 / A-2**

San Pedro Eleizea**63 / A-5**

"Guernica" Murala**11 / A-4**

KIROLAK

Udalaren Kirol Patronatoa**1 / B-4**

Santanape Kiroldegia.....**44 / A-6**

Urbietako Kirol Gunea**45 / B-6/7**

Malosteko Kirol Gunea**46 / C-5/6**

Santa Luziako Aisi Lekua**47 / A-2**

Santa Luziako Kirol Zelaia**47 / A-2**

Footing Bidea.....**48 / B-7**

Jai-Alai Frontoia.....**60 / AB-5**

Institutuko Kirol Gunea**59 / A-5**

Monopatin Pista**51 / B-2**

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia: (patronomikoa).

Adolfo Urioste eta Juan Calzada lagun minak izan ziran eta bion artean sortu eben gaur egungo Kaltzada Erresidentzia. Adolfo Urioste y Viterik, jaiotzaz bilbotarra (1838), negozioak eukazan Kaliforniako San Frantziskon eta behin El Salvadorreko Sonsonaten zala, Juan Calzada topau eban bertan. Azken honek porrot handia izan eban Txilen izandako negozioetan eta Adolfok, herri berekoak be bazirala-eta, barriro negozioei ekiteko besteko laguntza eskeini eutsan. Harrezkero, adiskidetasun handia sortu zan bion artean.

Juan Calzada gaixo-gaixorik egoala, Adolfo Uriosteri itxi eutsazan bere ondasun guztiak testamentu bidez. Adolfo Uriostek bere esker ona adierazo eutsan eta bere adiskidetasunak ezelako interes ekonomikorik ez eukala erakusteko, herentzia onegite zereginetan erabiliko ebala agindu eutsan. Asmo hau gauzatzeko, Gernikan ospitale bat eregitea adostu eben bien artean.

Juan Calzada hil ondoren, Adolfo Urioste Gernikara etorri eta hasiera baten "Casa-Hospicio Hospital de Guernica-Luno" deitu zan eta gaur egun Calzada Egoitza dana eregiteko lehenengo urratsak emon ebazan.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Allendesalazar kaleak egiten deutso mugea eta ekialdetik Iparragirre eta Don Tello kaleek, hain zuzen be, honeek biek bat egiten daben lekuan.

Ezaugarri historikoak

"Cuesta de Santa Maria" izenaz ezagutzen dan kale hau Gernikako uribildutik kanpo dago. XIX. mendean "Calle Hospital" deitzen eutsien gernikarrek kale honi,

Goienkaleko hegalean bertan, 1648an Juan Bautista Ibarguen eta Isabel de Busturiak eregi eben ospitale zaharragaitik.

Trenaren etorrereagaz, kale hau "8 de Enero" kaletik geltokiraino luzatu zan eta azken zati barri horri "Calle de la Estación" ipini eutsien izena. Calzada Egoitza zabaldu zanean (1892), "Calle Hospital" eta "Calle de la Estación" biak bat eginda, kale barri guztiari Adolfo Urioste izena ipini eutsien.

Edifizio aitagarriak

Andra Mariaren eleizea: antxinako uribildutik kanpo altzau zan, eta bere hegoaldeko hormea kale honetara begira dago.

Mutilen eskolea: kalearen hegoaldean eta eleizearen hegoaldera begira, mutikoentzako eskola bat eregi zan, Castor de Zabala arkitektoak egindako planoetan oinarrituz. Eskolea 300 bat ikaslerentzat pentsauta egin zan, gela bitan bananduta, eta horreezaz gainera, maisuaren-tzako etxe bat eta ekitaldi berezietarako areto bat eukazan.

Mezeta Etxea: Martín Ruiz de Mezetak "La Casa de las Pinturas" izenaz ezagutzen zan etxebizitza eregi eban uriaren harresiaren gainean, hego-ekialdeko hegalean, Andra Mari eleizea goazala, Artekalet Adolfo Uriostegaz bat egiten dauen bazterrean. Etxe hori Montefuerteko kondearena izan zan eta XX. mendearen hasieran galdu egin zan.

"Café del Norte" eta "Centro Vasco-Español": gaur egungo BBKren edificioan egozan. Juan Tomas Gandarias bertako buru ebela, liberal monarkikoen egoitza politikoa izan zan.

C6

Izenaren jatorria

Luis Villasante Kortabitarte, Aita Villasante, Errenterian jaio zan 1922ko martiaren 22an. Eleiz-ikasketak egin ebazan Arantzazuko frantziskotarrakaz eta 1931n fraile sartu zan bertan. Teologian doktore egin zan Comillaseko Unibertsidadean, eta ondoren Arantzazuko seminarioan irakatsi eban arlo hori. 1951n euskaltzain izendatu eben eta 1970etik 1988rarte Euskaltzaindiako buru izan zan. Bera izan zan euskera batuaren alde ekin gehien egin ebanetariko bat. Hamaika bat liburu idatzi ebazan teologia, euskal gramatika eta literatura jorratuz. 1992an Gernika-Lumoko Udalak "Seme Kuttun" izendatu eban.

Antxinako izen zaharra: Arratzurako kaminoa/bidea.

Muga geografikoak

Mendebaldetik San Bartolome kalea eta ekialdetik Arratzu, Munitibar eta Markinarako bidea.

Ezaugarri historikoak

Kale hau betirik izan da Erretereria eta Arratzu lotu dauzan kamino komarkala, eta bazterretan antxinako etxe eta baserri gitxi batzuk be badaukaz. 1960ko hamarkadan makina bat etorkin heldu ziran gure herrira

eta udal arduradunek jendetza hori guztiori hartzeko, kamino horren ondoan Lorategieta auzoa altzau eben 1972an.

Edifizio aitagarriak

Kalearen eskoiko espaloian (San Bartolome kaletik abiatuta) badira 150 urtetik gora daukien etxe batzuk, hain zuzen be, 2, 4 eta 6 zenbakidun atariak. Fogerazino batzuetan "Errebal" izenaz aitatzen diran etxe horreek 1835ean eregi ei ziran, karlistek eta liberalek Erreterian izan eben auzi edo burruka baten ondoren. Talde bi horreek euren artean errietan ebilzanez, auzoko alde handi bat hondatu eben. Sasoi haretan etxe eta edificio asko berreregi ziran suntsitutako orubeetan, eta gernikar ugari bertara biziten joan zan ezkerro, biztanle-hazkundera dexentea izan zan.

Arratzurantza goazela, eta kalearen eskoiko maldan, Lorategieta baserria dogu. Baserri horrek emon eutsan izena aurrez-aurre dagoan Lorategieta auzoari.

Arkitektura ezaugarri bereziak: kalearen ezkerreko espaloian dagoan Etxezuri baserriak (11. zenbakiak) badauka oraindino agirian eta osorik bere armarrria.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):
Aldatsaren beheko aldea.

Muga geografikoak

Iparraldean San Juan kalea. Hegoaldean ibarreko hainbat orube daukaz muga egiten. Ekialdetik errekarara begira dago.

Ezaugarri historikoak

Dakigunez, antxina kale honek Ibarra izen orokorra euki eban. 1960ko hamarkadan "Travesia de San Juan" izena ipini eutsien. Demokrazia ezarri zanean, Aldape izena berreskuratu eban.

Aldape toponimoa sarritan agiri da Gernikako Erdi Aroko historian, izen bereko torretxe bat egoan uribildutik kanpo-eta.

Jose Bizkarrondo izan zan sasoi baten torretxe horren jaubea. Erliebean egoan gorakadatxo bat aprobetxauta, gaur egun Merkatu plazak San Roke eta Don Tellogaz bat egiten dauen lekuan egongo zala pentsau daiteke. Torretxe hori XIX. mendera arte mantenu zan zutunik. Orduan udalak erosi egin eban botateko, eta bertan eratu eban bonbardaketara arte iraungo eban plazatxu bat.

Edifizio aitagarriak

1942-1945 urteen bitartean kale honetan egon zan Gernikako Futbol Kluba taldearen zelaia. Zelai hori bertan behera itxi ebenean "Cubiertos Dalia-JYPSA" lantegia joan zan bertara. 1940an zelaiaren beste zati baten "Regiones Devastadas" erakundeak Udal Hiltegia eregi eban. Hiltegi hori be denporak garrenean itxi egin zan eta edifizioa Udal Haurtzaindegia izateko atondu eben. 90eko hamarkadan haurtzaindegia kendu eta Hirugarren Adinekoen Eguneke Egoitza bihurtu zan.

B4

Izenaren jatorria

Gariaren salerosketarako edifizio publikoa. Toki batzuetan, gariak gainera, beste labore batzuk, janaria, merkantzia edo arbitrioak saltzeko eta erosteko biltegi lez erabiltzen zan.

Gernikakoa, ofiziala izan ez zan beste izen batez be ezaguna izan da: "la cuesta del matadero".

Muga geografikoak

Mendebaldetik Juan Calzada kalea dauka eta ekialdetik Iparragirre kalea.

Ezaugarri historikoak

Kale honetan Gernika-Lumoko kanposantua egon zan. Udal bien artean 1853an egin eta XIX. mendearen

azkenera arte erabili zan, 1895an gaurko Zallo auzoko kanposantua edegi zan arte.

Edifizio aitagarriak

Alhondigeak, 1912tik 1990era bitartean ardao biltegi izateaz gainera, hainbat zeregin bete ditu: Errege Magoak, Gargantua eta Buruandi eta Erraldoien gordeleku, Elai-Alai dantza taldearen entsaietako lokala, Gaztetxea...

Juan Calzadagaz bat egiten dauen tokian, gaur Omaetxebarria Farmaziaren parean, Foru Aldundiaren edifizio bat egoan. Gerra aurrean Foralen Kuartela izatetik 1921ean Bizkaiko Aurrezki Kutxaren sukurtsala izatera pasau zan.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Manuel Allendesalazar y Muñoz de Salazar Lumon jaio zan 1856ko abuztuaren 15ean. Manuel Maria Allendesalazar, Montefuerteko kondearen seme, eta Angel Allendesalazarren anaia izan zan. Lanbidez injineru agronomoa, goi mailako karguak bete ebazan arlo publikoan: Espainiako Bankuaren Gobernadorea, Hazienda Ministroa, Nekazaritza Ministroa, eta abar. Udaldiko oporrak Udetxea jauregian egiten ebazan. Madrilén hil zan 1923ko martian.

Muga geografikoak

Mendebaldean Zearreta eta Iturburu ditu mugea egiten. Ekialdean Allendesalazar kalea.

Edifizio aitagarriak

Udetxea Jauregia: Manuel Allendesalazarrek bertan igaroten ebazan oporrak. Gaur egun Urdaibaiko Biosfera Erreserbaren egoitza eta Dokumentazio Zentroa da.

Lumorako Bidea (Kurutze-bidea): Andra Mari eleizatik Lumoraino doan bide honek 14 kurutze daukaz alboetan Lumoko "Kurutze-bidea" osotuz. Antza danez, kurutzeak 1932an amaitu ziran, baina ez ziran jarri Gerra Zibilera arte.

Henry Moore eta Txillidaren eskulturak: Henry Moorek brontzez eginiko eskulturak atal bi ditu: irudi handienak ama bat irudikatzen dau eta irudi txikiena dan semea babesten dau. Txillidaren eskultura be, zati bi dagoz: erdian dagoan pieza burdinez eginda dago eta ingurukoa porlanez eta burdin zatiakaz. "Gure Aitaren Etxea" dau izena.

Zigerta-goikoa baserriaren armarría: armarrí honek besteak beste apaingarri honeek daukaz: zuhaitz errotu bat, otso bat eta "caldero" edo lapiko bat.

B4

A4

Izenaren jatorria

Etimologia (patronimikoa):

Angel Allendesalazar Lumon jaio zan 1854ko irailaren 24an. Biblioteca del Bascofilo liburu entzutetsuaren egilea izan zan, eta Gernika eta Lumo bat egiteko ekimenaren buru. Beste lan eta proiektu batzuen artean, 1884an errekearen kanalizazioa bultzatu eban.

Muga geografikoak

Hegoaldean Karmelo Etxegarai kaleak eta iparraldean Pedro de Elejalde kaleak egiten deusie mugea.

Ezaugarri historikoak

Antxina kale hau Saraspe plazaraino heltzen zan, baina 1965ean Karmelo Etxegarai izena ipini eutsien Saraspetik Batzar Etxerainoko zatiari, bertako artxiboko arduraduna izan zanaren omenez.

Edifizio aitagarriak

Alegria Jauregia: Jauregi hau XVIII. mendeko matxinadako erasoakaitik hondatu zan, eta Erdi Aroko torretxe baten gainean eregi zan, haren saetera bat eta leiho bat kontserbatuz. Aurrealdean Allendasalazar-Gortazarren familiako armarría dauka. Armarrí hori XX. mendean ipini eutsien, urian bertan egoan "Casa de las Pinturas" etik ekarrita, etxe hori galdu egin zan-eta. Gaur egun edifizio hori Euskal Herria Museoaren egoitza da eta bertan gure herriaren jatorria, inguru fisikoa, arkeologia eta Euskal Herriaren garapena eta kultura erakusten dira.

Andra Mari eleizea: uria eta eleizatea bat egin aurretik, Allendesalazar kale honek egiten eban mugea bien artean Gernikako iparraldean, Andra Mari eleizatik San Juan kaleraino. Mugea hain zehatz be, eleizearen teilatutik jausten zan tangadeak marketan eban ("la gota que caía de la teja de la iglesia") eta arrazoi horregaitik ezin izan zan amaitu eleizearen iparraldeko ataria proiektuan egoan moduan, izan be, Lumoko udal-lurretan sartzen zan Gernikakoa zan eleizearen zati hori.

"Guernica" murala: Picassoren koadrua irudikatzen dauen mosaiko hau, Gernika-Lumogaz anaitasun ituna daukan Alemaniako Pforzheim uriak gure herriari egin-dako oparia da.

B1

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia: toponimoa.

2001ean erabaki zan kale-izen barri bat ipintea gaur egun "Amunaga Industrialdea" izena daukan inguruari. "Amona" toponimoa erabili izan da inguru horretan, baina "amuna+aga" toponimo normalizatuaren deformazioa da (Eusko Jaurkitzaileen Autonomiadun Elkartearen Toponimiaren datu-basea) eta han egoan Amunaga baserritik eta bere lurri emoten izan jaken izenetik dator.

Esangura aldetik erreferente desberdinak daukaguz ahozko berbetean: "amuna/amona", amona mantagorri, mari gona-gorri, marigorringo -mariquita, gusano de San Anton, cochinita; "aga" atzizkia, lekutasuna eta multzoa adierazoten dauana.

Muga geografikoak

Amunaga Industrialdea Gernika-Lumotik Muxikara doan errepideak mugatzen dau ekialdetik eta Arana auzoak inguratzen dau oso-osorik.

Ezaugarri historikoak

Aitatzekoa da historian zehar "Amunaga" baserriaren erreferentziak non agertzen diran:

Bizkaiko Lurraldeko Baserri-zerrenda (urtea: 1796; 487 or.).

Bizkaiko Lurraldeko Baserri-zerrenda (urtea: 1798; 379 or.).

B4

Izenaren jatorria

Etimologia (patronimikoa):

Ama Birjinearen izena. Kristinauen jainkoa dan Nazaretheko Jesusen ama.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Allendesalazar kalean amaitzen da eta ekialdetik "8 de Enero" kaleak mugatzen dau. Erdi Aroko urbilduan zehar doa goitik behera, Andra Mari eleizearen harmailetatik "8 de Enero de 1882"raino, udaletxe aurreko Foru plazatik igarota.

Ezaugarri historikoak

Kale honek sorrera bikotxa daukala esan leiteke: alde batetik, Zearretatik etorren antxinako erreka baten ibilgua (uriolak eta zaparrada handiak diran bakotxean urak bere bidea egiten dau bertatik oraindino); bestetik, Lumoko portua zan Gernika auzoa, Gernikazarragaz, San Pedro burugaz eta Zearretagaz lotzeko egoan bidetxu bat.

Kale honek uriguneko beste kale guztiak kurutzatzen ditu. Horregaitik deitu jakon Erdi Aroan "Travesera".

Edifizio aitagarriak

Andra Mariaren eleizea: 1418an hasi ziran eregintza beharrak. 1471n Salinas kondearen armadak erasota triskantza handia jasan eban eta horren ondorioz luzaroan geldu egon ziran beharrak. 1515ean, eta euskal gotiko estiloa jarraituz, birkonpondu egin zan eta 1715ean amaitu. Lumoko eleizateak eregintzarako beharrezkoa zan baimena emon ez ebanez, ez dauka torrerik. Izan be, bere udalerriko lurretan sartzen zan gainean torre hori hartuko eban mendebaldeko atea. Torre haren ordekanpai-hormea egin jakon 1776an ate nagusiaren goiko aldean. Sasoi haretan eleizeak aterpea be galdu egin eban. Aurrealdean plaza zabal bat dauka Busturialdeko merindadeko eleizek eukien "fuero de la anteiglesia"k arautzen ebanez. Plazea izateko eskubide horri esker, eleizearen itxura ederra estalduko leuken edozelako etxerik ez da altzau inguruan.

A1

Izenaren jatorria

Kasu honetan be, auzoak dauen izena bertako baserri batetik jatorko. Badira inguruan "Arana" izena daukien baserri batzuk: Arana, Arangoitia eta Aranbarrena.

Muga geografikoak

Auzo hau Amorebieta-Etxanorako bidearen ondoan dago.

B4

Izenaren jatorria

Etimologia (toponimoa): Beste kale artean dagoana.

Muga geografikoak

Artekaleari, beragazko paraleloak diran kaleen antzean, San Juan kaleak egiten deutso mugea iparraldetik eta Adolfo Uriostek hegoaldeetik.

Ezaugarri historikoak

Bere izenak adierazoten dauen moduan, kale honek inguruko topografiak marketan deusn esparrua hartzen dau, uriaren maldan. Halanda guztiz be, kale hau, Barrenkalea lez, beragazko paraleloak diran beste kaleak baino beranduago sortu zala uste dogu. Antxina, kale hau dagoan eremua ibar eta zingira-lurra zan. Uria sortu zan sasoian, 1366an, urpean ziran inguruok.

Mendebaldean, gaur egun Foru plaza, Gernika deitzen zan Lumoko itsasportua egoan. Horren lekuko dira kale honetan alde bateko etxe batzuetan aurkitu ziran gabarrak eta horreek lotzeko txingetak.

Artekaleren bilakaera uriko beste kaleen parekoa izan da. 1514an ziurtatu daiteke Yausaondoko errebalak kale honetako eta Barrenkaleko etxebizitzak hartzen ebazala. Kale moduan ez da aitatzen 1745eko fogerazinoan arte, eta gainera "En medio" kalea lez agiri da. Aurreko fogerazinoan, 1704koan, Azokakalekoak eta Artekalekoak "Calle Segunda"ren barruan sartzen ziran. Kale honek

ez dau izan inoiz, orain daukan moduan, sarrera zuzenik udaletxeko plazara. Hara heltzeko auzokideek Andra Maria kaletik joan behar izaten eben. Bermeorako kaminoa zabaldu zanetik kale hau herriaren ardatz bihurtu da.

Historian zehar kale honek izen ezberdinak izan dauz: "En medio", Artekalea, edo herrikoia goak izan diran "Mediacalle" edo Erdikokale. XX. mendearen hasieran Juan Tomas Gandarias izena emon eutsien, enpresari eta politikoa hau Gernika-Lumoko seme kuttun izendatu ebenean.

Kale hau betirik izan da gernikar merkatari eta dendari gunea. Berton hartu eben leku (eta oraindino bertan jarraitzen dabe euretariko askok) besteak beste: Boyra farmaziak, Pio estankoak, Juanita Mugartegi mertzeriak, Seijo dendak, La Elorrianak, Ojangurenak, Erretxin okindegiak, Adela Garteizek, "Coloniales Arana" k, "La Cooperativa Guerniquesa" k, Ilarramendik, "El Surtidor Bilbaino" k, "Las Tabernas de Marcuerquiaga" k ("Izquierda Republicana" alderdi politikoaren egoitza), Kattalineak, eta abar.

Gerrea eta gero, Artekalea guztiz barriztu zan "Regiones Devastadas" erakundearen proiektuak burutu ziranean. Lan honeetarako, bertan hamaikatxu preso politiko ibili ziran urteetan beharrean. Arkupe ederrak egin jakozan kaleari eta erdialdean eskola bat eregi zan, "Corazonistas" en esku itxi zana 1962ra arte. Eskola berean izan eben euren egoitza "Hogar Juvenil de la Organización Juvenil Española (OJE)", "Juventudes de Falange Española Tradicionalista" eta "Juntas Ofensivas Nacional Sindicalistas" erakundeek.

Edifizio aitagarriak

Errotea: uribilduaren sorrera datatik 40 egunera idatzirik dagoan agiri baten agertzen denez, kalearen ekialdean baegoan “gurpil” bat, mareetako errota bat seguruenik. Juan Sánchez Mezeta-rena zan eta erreka ura aprobe-txetan eban martxan ipinteko.

Mezeta-Allendesalazar torretxea: “Casa de las Pinturas” izen herrikoia eukan. 1494an eregi zan uriaren harresiari dautsala. Berbizkunde sasoian barriztu ebenean, margolanak ipini eutsiezan. 1898an bota egin eben.

Albiz etxea: kalearen mendebaldean egoan, erdialde inguruan, eta Andra Maria kaleagaz bat eginda (gaur

egun bertan da Foru plaza). Bere balio historikoa 1937ra arte gabarrak lotzeko erabilten ziran txingetetan datza gehienbat. Edifizio hau Errenta Etxea izan zan Erdi Aroan, eta bertan egiten ziran burdina eta beragaz zerikusiria eukan merkataritzari ezarritako zergen ordainketak. Etxe honetan bizi izan zan Lucas Altube y Albiz historialaria.

Atxirika etxea: bonbardaketaren aurretik etxe honetan horma-konka bat egoan Santa Barbararen irudiagaz (armagileen zaindaria) eta done horren egunean, abenduaren 4an, beti egiten zan jai bat kale honetako iparraldean. Gerra ostean, irudi hori oroitzeko, bertan egin zan etxe barrian, antzerako beste Santa Barbara bat ipini eben, baina orain dala urte batzuk etxearen aurreko aldean barrikuntzak egikera, kendu egin eben.

B3

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia: Oraintsuko kalea da eta izen hori udalaren erabakiz jarri jakon.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Juan Calzada kalea eta ekialdetik Iparragirre kalea.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimikoa):

Merkatua egiten zan kalea edo ingurua.

Muga geografikoak

Iparraldetik San Juan kaleak eta hegoaldetik Adolfo Uriostek mugatzen dabe. Uriko beste kale paraleloen moduan, hau be erdi-erditik kurutzatzen dau Andra Mari kaleak. Erdigunean eta kalearen ekialderantza Foru edo Udaletxearen plaza dago.

Ezaugarri historikoak

1494ko urtarrilaren 14ko pregoi baten agiri da lehenengo aldiz kale hau, "las cuatro calles" aitatukeran. 1511ko "Foguera-Vecindario"an "La Segunda calle" lez agertzen da. 1514koan ez da berariaz aitametik egiten, baina bertako etxebixitzak Yausaondoko errebaletxo etxeetan sartzen dira Artekalakoakaz batera eta beharbada Barrenkalakoak be bai.

Beste kaleakaz gertatzen ez dan lez, kale honen izenak ez dauka jatorria topografian. Seguruenik bere antxinako izena beste bat izango zan, hasiera baten azokea Andra Mari eleizearen atarian egiten zan-eta. Azoka izena "Uri-agirian" agertzen da 1366an eta gaztelarazko "Azoque" berban dauka jatorria (merkatua, azoz, zoco).

Kale hau izan zan Erdi Aroan eta luzaroan uriaren ardatz nagusia eta bertatik igaroten zan Bermeo eta Gaztelako lautada lotzen ebazan "La Ruta del Vino y del Pescado". Bide hau uritik igaroten zan, baina zaharragoa

zan "Erret Bidea" edo "Jaurespen Bidea", ostera, uribildutik kanpo joian. Kalea kurutzatu ondoren iparralderantza jotzen eban Santa Anako Ateraino Txorraburuko Estrata barritik. Hegoalderantza, behin kalea atzean itxita, eta "portal del Angel" eritxana kurutzatuta, bideak jarraitu egiten eban Pasealekurantza eta Juan Caltzadarantza.

Kale honi 1746an hasi jakozan Azokakalea deitzen. XVIII. mendearen amaieran "Arostegi-Kantale" izena eukan eta Frantziako Konbentzio Gerra ostean, "Frantseskale" deitzen eutsan jenteak, izan be, gerrea zala-eta, atzerriraturiko frantses piloa bizi zan kale honetan.

Edifizio aitagarriak

Gizarte Etxea: sarrera txiki bat eukan eta kalearen mendebaldean egon zan 1998ra arte. Bertan egozan jolaserako txokoak eta Gernikako Arte-Eskolaren lokalak.

Mezeta Etxea edo "Casa de los Muñecos": Gernika-Lumon sarritan aginpidea izan dauen Mezeta familiaren jatorrizko etxea zan. Etxea Uri-gutunean be aitatzen zan. Aurreko aldean eukazan irudiakaitik ipini eutsien herri-tarrek "Casa de los Muñecos" izena. Loizaga etxea be etxe horren ondoan egon zan, eta bertan barriro eregiten ebilzala, brontzezko txanpon erromatar bat agertu zan. Txanpon hori Trajanoren garaiko "denarius" bat zan. Orube honetan gaur egun Kultur Etxea dogu.

"Artes y Oficios": edifizio hori "Regiones Devastadas" erakundeak altzau eban. Aurrealdean Lucarini izeneko preso politiko batek eginiko Ama Birjinearen irudi bat dauka. Gaur egun Kultur Etxea da.

Lopez de Calle Txaleta-Etxea: frantziar estiloko hotel neobarrokoa zan, lorategi ederrak eukazan, eta bonbardaketa izan eta harik bi egunera sute batek erre eta hondatu eban etxea. Orubeko errautsak eta hondakinak garbitu ondoren, futbol zelai bihurtu zan ("El Campo de los Hermanos"). Inguru honetan 1974an bonbardaketan abioi batetik jaurtiriko eta eztanda egin bako bonba bat topau eban.

Alhondiga: kale honetako orube baten egon zan gernikarren janariak gordeten ziran biltegia edo Alhondiga

eta "Casa de Positos de la Villa" deitzen zana. 1521eko suteak sarraskitu egin eban eta 1571n altzau eban barriro. 1550ean Alhondiga Juan de Abendañoren lonja baten egoan eta alokairuaren truke 500 maravedi ordaintzen jakozan.

Loizaga Jauregia: edifizio neoklasikoa, kalearen ipar-ekialdean egoan. Familia berarena izan zan txaletari gertatu jakon moduan, bonbardaketa izan zanetik bi egunera sute batek hondatu egin eban guztiz. Harriak banan-banan hartu eta oso-osorik eregi eban barriro Kantabrian.

B5

Izenaren jatorria

Etimologia (toponimoa):

Barrenkalea baino beherago dagoana.

Muga geografikoak

Ekialdetik "8 de enero" kaleak egiten deutso mugea eta mendebaldetik Barrenkaleak.

Ezaugarri historikoak

Antxina, toki honetan Gernikako "Puerto de Yuso" eritxan kaia egon eiteken, baina geroago "Santos Juanes" eleizea egoan tokia eta uriko etheen arteko kaletxua izan zan. Gernika eta Lumoren batasuna ospatzeko, artean Barrenkale Barrena zan kaleari "8 de enero de 1882" izena ipini eutsien eta beranduago, izen hori ipini jakon aitatu dogun eleizearen ondoko kaleari.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimikoa):

Beheko kalea.

Muga geografikoak

Uriguneko beste kale batzuk lez, iparraldean San Juan kalean dauka mugea eta hegoaldean Adolfo Urioste kalean amaitzen da.

Ezaugarri historikoak

Kale hau, egitura topografikoari jarraituz, uriaren berezko antolaketa sartzen da. Barrenkalea, esanguraz, "beheko kalea" besterik ez da, "Yusera". 1511n aitatzen zan kale hau eta hurrengo urteetan izen zabalagoa eta zehaztu bakoagoa eukan: Yausaondoko errebala. 1704an "Tercera" izenagaz agertzen zan. Gero, luzaroan ez zan agertu barriro inongo agiritan, 1796ko Fogerazinoara arte.

Bere kokalekuagaitik (uriaren beheengo aldean - barrenean-, ibarrean eta inguru zingiratsuetan) beranduen urbanizautako kalea dogu eta, horregaitik, bertan ez

dago aparteko edifiziorik, lurpea etxeak egiteko eze-gonkorra zalako.

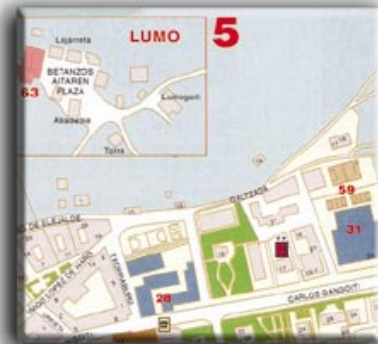
Yusera, Tercera, Barrenkalea izenak izan dauz, eta XX. mendeko bigarren hamarkadan Isidoro Leon deitu eutsien. Gizon hori Gernikako alkatea; Probintziako Diputadua; Logroño, Burgos, Badajoz, eta beste probintzia batzuetako Gobernadore Zibila; eta abar izan zan. Kargu politiko honeezaz gainera, trenbidearen zuzendari izan zan eta berak bultzatu eban Gernika-Lumoko industrializazioa. Baina batez be, gure eskualdean Gandarias enpresa-gizon eta jauntxoaren laguntzaile eta morroirik fidelena izan zan.

Edifizio aitagarriak

XX. mendearen amaieran kalearen iparraldean etxe barri batzuk egiten ebilzala, burdin minerala garraiatzeko Erdi Aroko "venaquero" itxurako gabarra bat agertu zan. Kontuan izan behar dogu Fogerazinoetan "casas del cantón del puerto" deituriko etxeak aitatzen dirala, kalearen iparraldeaz berba egiten danean. Portuaren hegala hori, desagertutako San Juan eleizearen inguruan egon eiteken.

A5

Izenaren jatorria

José María Betanzos Omaetxebarria (1863-1949), Lumoko semea, frantziskotar misiolaria, Gallipoliko gotzaina eta Tangerko Bikario Apostolikoa. Gizon apala, ekimen handikoa eta eskuzabala. Bere ekimenaren adierazle dira Larache, Alcazarquivir, Xauen, Castillejos, Tarquist eta Tetuaneko San Antonio misino etxeak, Zeluango eleizak, Tetuan eta Laracheko ospitale militarrek eta beste batzuk.

Sari garrantzitsuak lortu zituan: Benefizentzia Kurutzea, Isabel Katolikoaren Kurutze Handia edo Italiako Koroaren Kurutze Handia. Marokoko alde espainiarreko Jalifa Gorentasun Inperialak maila goreneko Mehdaniagaz saritu eban.

Muga geografikoak

San Pedro auzoko erdiguneko etxea baserri honeezaz inguratuta dago: Lejarreta, Bollegi, Etxetxua, Oskoetxe, Beaskoetxea, Lumogoitia, abade-etxea, Lumo torrea eta San Pedro eleizea bera.

Edifizio aitagarriak

San Pedro eleizea. Eleiza hau 1051ko dokumentuetan aitatzen da daborduko. Antxinako denporetatik Mezeta-tarren etxeari lotuta agiri da eta Don Tellok Gernika fundau ebanean uri barriari emon eutsan, baina handik egun gitxira Juan Sanchez de Mezetak behin betiko arrendamentua lortu eban.

Hasiera baten egoan eleizea XVI. mendean ostera be egin eta handitu eben. XVII. mendean Mezetatarrek

barrikuntzak egin ebezan: kanpai barri bi eta torre barri bat. Juan Martinez de Lumok, bere aldetik, errelikia batzuk emon ebazan (San Julian martiria, San Pedro martiria eta San Redemas martiria). XVIII. mendean, Mezeta eta Allendesalazar familien alkarteak eraginda, gehiago arduratu ziran patronatoaz eta eleizako erreformak bultzatu ziran. Horren adibide Alejo Allendesalazar eta Mezeta apaiza daukagu, eleiza honetako patronoaren anaia, Ofizio Santuko komisarioa Nafarroan eta urteetan San Pedro eleizako abade eta Benefiziatua izan zana.

Sasoi honetan organoaren barrikuntza ordaindu eta Juan Bidaguren eta Antonio bere semea kontratau ebezan organista moduan. XIX. mendean gaur egun daukagun eleizea osotu zan: gangak, teilatu barria, pulpitua eta sakristia. Gainera, presbiterioa handitu egin zan, eleizea nibelau eta oholtza barria jarri, hegoaldera leihoak atera eta koruko eskailera hutsitu. XX. mendean, teilatua eta barruko margoa mantentzeaz gainera, gaur egun dagoan organoa jarri zan.

Lumoko Torrea. Urte askotan Mezetatarren oinetxea, gero XIX. mendera arte San Pedroko patronatoa euki eben Allendesalazartarrena. Jaubeen zerrendea Juan Sanchez de Mezetagaz hasi zan 1366an eta Manuel Maria Allendesalazar y Loyzagagaz amaitu.

Bere egitureak ohiko eskemeari jarraitzen deutso: oin karratua eta teilatua lau aldetara. Hiru solairuko etxea da. Etxeaurrea hegoalderantza begira dauka. Leihoak alde guztietara begira dagoz eta hirugarren solairuaren aurrealdekoak handiagoak dira. Dekorazino elementu nagusia ate nagusiaren ondoan dagoan armarrria da.

A5

A6

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Carlos Gangoiti Arruza-zabalak, jatorriz gernikarra, Calzada egoitza testamentuan (Buenos Aires 1922-4-11) Argentinako Errepublikan eukazan ondasunen bosten bat itxi eutsan. Itxitako ondasunak dirua (7.329 peso) eta lurrak (1.072 hektarea Azul Distritoan eta 625 hektarea Las Pampas Distritoan) ziran. Argentinako ekonomian gorabeherak zirala kontuan eukita, lurrok hogeit urteren barruan saldu eta beste gauza batzuetan inbertidu be egin ziran.

Muga geografikoak

Hegoaldekik Artekalerearen jarraipena da, San Juan kalea bien arteko mugea dala. Iparraldekik Foruk egiten deutso mugea.

Ezaugarri historikoak

Gernikako iparraldeko zabalgunea da. Bertan aitatzeko

moduko hainbat zerbitzu dagoz, barbarako: Gernika hotela, Suhiltzaileak, Santanape Kiroldgia (eskuz jokatzeako frontoia bertan dago), eta ikastetxe bi (San Fidel Ikastola eta Institutua)

Edifizio aitagarriak

San Fidel Ikastola: karmeldarren ikastetxea 1979ra arte eta gaur egun ikastola. Gernikako irakaskuntzaren lekuko garrantzitsua (100. urteurrena 2001ean ospatu zan), gaur egun daukan egiturea zati bitan banandu geinke: edificzio zaharra, 1907an inaugurau zana, hasieran Fidela de Olaeta gernikarraren diru laguntzeagaz eta geroago Ramon de Goiria y Basterretxea apaizarenagaz, 1936. urtean Gerra Zibilean ospitale moduan erabili zan; eta edificzio barria, oraintsu inaugurautakoa.

Institutua: Gernikako irakaskuntzaren beste lekuko inportantea. Orain institutua dagoan lekuan 1963ra arte Agustindarren ikastetxea egoan. 1894an Gernikako Udalaren laguntzeagaz ipini zan 1896an inaugurauko zan edificzioaren lehenengo harria. Harrezkero, Gerra Zibilaren etena kenduta (preso politikoen espetxe moduan erabili zan), 1963ra arte Agustindarrek ekin eutsien irakaskuntzari. Urte horretan Agustindarrek Gernikako Udalari saldu eutsien ikastetxe-abadegaitegia zana bertan Batxilergoko Institutua jarteko eta gaur egun bertan dirau.

Jai Alai frontoia: 1963an inaugurauta, ikur da pelota munduan (Zestapuntan batez be). Secundino Zuazo arkitektoaren proiektua zan. Solairu bi daukaz eta kartaboi itxurako egitura sinplea, iparraldekik argiari zabalik dago, inklinazinoek eta kurbaturek izaera berezia emoten deutsiela. Aitatzeko modukoa da fatxadaren daukan zestapuntisten harrizko eskultorea be, Lucarinik egindakoa..

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia:

Berga Kataluniako Bergada eskualdeko uria da. Gernika-Lumok beragaz Anaitasun Akordioa eginda dauka 1986tik. Gernikako Arbolak guretzat, euskal-dunontzat, daukan balioaren antzekoa dauka kata-

lanentzat be, Bergan dan “L’arbre de Tres Branques” zuhaitzak.

Muga geografikoak

Mendebaldean bat egiten dau Industria eta Pablo Picasso kaleakaz. Ekialdean Iparragirre kalea dago.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Domingo Alegria Sagarminagak eragin handia euki eban Gernikan, bai politika mailan, baita gizarte arloan be, udaleko mediku lez egin eban beharragaitik. Berak ekarri ebazan gure herrira osasun metodo barriak XIX. mendean. Demokrata eta ideologia liberalekoa, alkate izan zan 1900-01 artean. Gerora errepublikazale bihurtu zan eta 1936ko garagarrian Udaleko Osasun batzordearen buru izan zan.

Muga geografikoak

Ipar-ekialderantza Domingo Bernaola kalea dago. Ekiladetik Merkatu plaza eta hego-ekialdetik San Roke

kalea. Mendebaldetik “8 de enero de 1882” kaleak egiten deutso mugea.

Ezaugarri historikoak

Gaur egun plazea dagoan lekuan 1937an farmazia, drogeria eta surtidorea egozan, danak Boyrarenak. At-zealdean “El Circo” deitzen jakon Gonzalez de Bedoya notarioaren etxea egoan eta atzerago, beste edifizio baten, “plasatoros” ospetsua. Bonbardaketagaz “Regiones Devastadas”ek orube biak garbitu egin ebazan. Gaur egun, alde baten Domingo Alegria plaza dago eta bestean Merkatu plaza. Plazearen erdian eskultura bat dago baserritarraren omenez, Eduardo Gordo artista gernikarrak egindakoa.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Domingo Bernaola y Urizar Bermeon jaio zan 1625eko zezeilaren 3an. Gurasoak Martin Bernaola e Iturrioz, dimoztarra, eta Ana Urizar y Enderica, gernikarra, ziran. Itsas Armadako marinela, lanbide horretan 44 urte egin ebazan eta Almirante kargua lortu eban. Hainbat ekintza militarretan hartu eban parte: Napolesen, Sizilian, Salernon... Don Juan de Austriaren laguntzaile izan zan. 1685eko maiatzaren 2an hil zan.

Muga geografikoak

Kalea Gernika-Lumoko ekialdetik mendebaldera doa. Hain zuzen be, Don Tello kaletik, Domingo Alegria plaza eta "8 de enero de 1882" kaleraino. Iparraldetik bat egiten dau Fernando Abaunza kaleagaz eta Pedro Aboitz Isasi kaleagaz. Hegoaldean Merkatu plaza dago.

Ezaugarri historikoak

Kale hau, Gernikako Errebaleko gehien moduan, XIX-XX. mendeen artean eratu zan. Don Tellogaz bat egiten dauen gunean plaza txikitxu bat egoan. 1917an Wilson Plaza izena ipini eutsien toki horri AEBetako presidente izan zanaren gomutagarri, herrialde horrek Munduko Lehenengo Gerran parte hartzeagaitik.

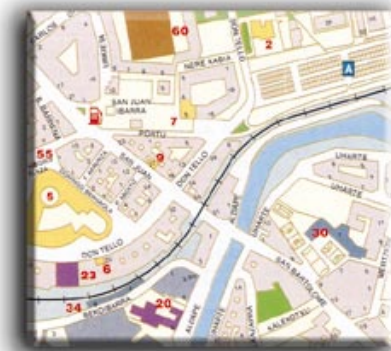
Edifizio aitagarriak

"Casa Circo": etxe honi buruzko datuak San Roke kaleko azalpenetan agertzen badira be, beste zehaztasun batzuk emongo doguz oraingoan. Arkitektura aldetik edificzio sendoa, lauki-zuzen formaduna, 4 solairukoa eta lau fatxadakoa da. Barrualdean areto handi bat eukan agertoki eta guzti. Danetariko ikuskizunak izaten ziran bertan: teatroa, musikea, zirkoa, eta abar. Areto honetan proiektatu zan lehenengoz filme bat Gernikan. 1902an sortutako Santa Cecilia Kultur Alkartearen egoitza izan zan. XIX. mendearen amaieran, edificzio hau Juan Jose Larruzearena zan eta gero Bedoya notarioaren izenean erregistratu zan.

B4

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Trastamarako Tello, Castañadako Kondea, Aguilarreko Jauna, Enrique IV.a erregearen Alferez Nagusia, eta Bizkaiko Jauna (azken titulu hau Juana Nuñez de Lararen ezkontide izateari esker), Gaztelako Alfonso X.aren seigarren sasiko semea izan zan. 1337an jaio eta 1370ean hil zan. 1366ko apirilaren 28an, Orduñako urian egoala, Gernikako uribildua sortu eban, artean berea eban ibaiportua Lumoko eleizateari kenduta.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Geltoki plazan eta Iparragirre kalean amaitzen da eta iparraldetik Carlos Gangoiti kalean. San Roke eta Domingo Bernaola kaleak Don Tello kaleraino heltzen dira. Portu kaleak eta San Juan kaleak, oster, perpendikular kurutzatzen dabe

Ezaugarri historikoak

Kalearen jatorria trenaren etorrerari lotuta dago, orduan urbanizatu zan-eta padurea zan inguru hau. Juan Aboitz eta Pedro Pascual Gandariasek txalet barri bat egin eben bertako orubeetan. Kaleak uriaren sortzailearen izena izan aurretik, beste izen bi izan ebazan: "Ensanche" eta "Nueva Travesía". 1970eko hamarkadan, Arana kondearen "Nere Kabia" orubea zeharkatuta, luzatu egin zan kalea Tilosetako Pasealekuraino (gaur egun Carlos Gangoiti dana).

Edifizio aitagarriak

Juan Aboitz eta Arisperen txaletak: Errebal edo "Ensanche" eritxan inguruko lehenengo etxeak izan ziran. Estilo erromantikoari jarraituta egin ziran biak. Bonbardaketagaz, galdu egin ziran.

"Sociedad Guerniquesa": estilo eklektikoko etxe eder hau Gernikako liberal-kontserbadoreen kultur egoitza izan zan. 1932an, udalak erosi egin eban bertan Karmelo Etxegarai izeneko Bigarren Hezkuntzako Institutua jarteko. 1936-37 bitartean, gerra denporan, Errepublikaren Defentsarako batzordearen eta Gernika-Lumoko Defentsarako Udal Juntaren egoitza izan zan. Komunisten Langile eta Nekazari Milizia Antifasistak be bertan eukien kuartela. Gudari talde horrek "Gernikako Arbola" bataloia eukan izena. Bonbardaketagaz edificzioa hondatuta geratu zan.

Nemesio Barbieren txaleta: estilo erromantikokoa, kalearen mendebaldean egoan. Hori be bonbardaketan hondatuta, galdu egin zan.

“Casa del Pueblo”: gerra aurretik, kalearen hasieran Tiburcio Elguezabalen “Moderno” kafetegia egoan. Bertan, alboko gela baten egoan Gernikako sozialisten egoitza, 1937ko bonbardaketan desagertu zana.

Ona Orfebreria: Enrique Amurrio, Crescencio Lopez eta Jesus M. Obietak 1931n eregitako orfebreria, mahai-tresneria eta etxe-tresneria lantegia. COASA (Cubiertos

y Orfebrería Amurrio) enpresearen aurrelaria izan zan. Gaur egun, MALTA SA da.

Soledadena Etxea: Soledad Aranarentzat egina, Eusko Jaurilaritzari saldu jakon Ertzaintzaren komisaldegia ipinteko bertan.

Torrezuri: Teodoro Aranarentzat egin zan bere sasoian; gaur egun, barriz, Geriatria Zentroa da.

B3

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Enrique Amurrio Muga, Arboledan jaioa, buruzagi karlista garrantzitsua izan zan 1931ra arte. Gernika-Lumoko alkate izan zan birritan (Errepublikheagaz eta “FET-JONS Movimiento Nacional”agaz geroxeago). “Artes y Oficios” eskolea sortu eban eta Andra Maria eleizako altara tailatua egiteko ekimena bultzatu eban.

II. Errepublikaren sasoian “Comunión Tradicionalista” alderdiaren buruzagi eta Autonomi Estatutoaren aldeko Udalen batzordearen kidea izan zan. 1919 eta 1920 urteen artean, berak sortutako Bizkaiko Sindikatu Katoliko Librean zuzendu eban.

Muga geografikoak

Ekialdean Karmelo Etxegarai kaleak egiten deutso mugea.

gernika-lumo kalerik kale

31

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimikoa):
Eriako behealdeko kalea.

Muga geografikoak

Iparraldean Eriako lorategia, ekialdean Pablo Picasso eta mendebaldean Juan Calzada kalea.

Ezaugarri historikoak

Eriak hegoaldeetik Ibarbeko etxeko lurrak eukazan mugarri eta "Asilo Calzada" kaletik Pablo Picassoraino heltzen zan. Baserri honek ("Kakatza" be deitzen eutsien) gaur egungo kalearen hasieran eukan sarrerea. 1912an

Olazabal anaiek baserria doan emon eutsien udalari, kale barri bat zabaltzeko eta Fernando Katolikoa kaleak (Pablo Picasso) lotura euki egian "Asilo Calzada" gaz (Juan Calzada). Gaur egun, kale honek Eriabarrena izena dauka.

Edifizio aitagarriak

Arrien Jatetxea: Isidoro Arrien Andraka eta Victoria Apraiz Erezuma senar-emazteek 1908an Kakatza baserria alokatu eta bertan taberna eta jatetxea ipini eben. 1924-25 bitartean Ibarbeko etxeko orube osoa erosi eutsien Salustiano Olazabali. Behin baserri zaharra botata, leku berean lau solairuko etxe barria altzau eben eta bertan jarri eben "Taberna y Restaurante Arrien". Bonbardaketaren ostean, 1951n gaur egungo edificioa egin eben.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimikoa):
Eria inguruko lorategia.

Muga geografikoak

Hiruki erako plazea da: mendebaldeantza Juan Calzada kalea, hegoalderantza Eriabarrena kalea eta ekialderantza Pablo Picasso kalea.

Ezaugarri historikoak

"Portal de la Villa" inguruan egoan eremuari, "El Ferial", "La Feria de Luno" edo "Campa del Portal" deitzen eutsien. Izen honek Lumoko eleizateak Errosarioko Ama Birjinearen egunetik Gabonetara antolatzen ebazan abere feriak dakarskuez gogora. Garrantzitsuenak urriko lau domeketakoak ziran. Gernika eta Lumoko batasunagaz, Gernika feria honeen jaube egin zan eta urriko astelehenetara pasau ebazan.

Eremu honek ez eban izan aldaketa handirik bonbardaketaren egunera arte. Ekialdean, zati bat Fernando Katolikoa kaleak hartu eutsan, gaur egun Pablo Picasso danak. 1803an, 1804an eta 1805ean, herriak izurritea jasan eban inguruko zingirak eta ur zikinek airea kutsatzen ebelako. Izurriteak sukar txarra eragin eban eta arazoa saihesteko zuhaitz nahikotxo landatu ziran Erian eta San Juan Ibarren.

Eleizatearen eta uriaren batasunaren ondoren, hainbat etxe bota ziran herri barria zabaltzeko. Zorua losaz estaldu

zan eta 1900. urtean burdin hesiak jarri ziran ganadua lotzeko. Bidetik hurren egoan kaminoa astoentzat zan bakarrik, eta hirukiaren alderik estuena, txarrientzat. Nekazaritza, ehungintza eta tresneria feria Pasealekuan egiten zan.

Behealdean, Fernando Katolikoa kalean, sarrera bat egoan ganadua bajatzeko maila batzukaz. Harmaila txiki honeetan ipinten zan jentea idi-probak hobeto ikusteko. Jai egunetan berton egoten ziran tiobiboak eta txosnak. Arratsaldez erromeria egiten zan.

Herria barriro altzau zanean, Eriak gaur egungo parke itxurea hartu eban: Merkurio iturria lehenago egoan lekutik iparreko muturrera eroan zan, Peperen kioskoa kenduta. Lehengo zuhaitzen orde z saratsak sartu ziran eta Jose Peleja Ferre preso errepublikanuak diseinatu eban lorategia. 1963an argi-iturri bat ipini zan.

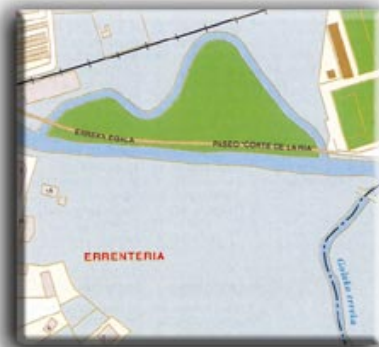
Edifizio aitagarriak

Merkurio iturria: Adolfo Urioste kalean egoan mutilen eskolearen aurretik eroan zan iturri hau oraingo lekura, "Regiones Devastadas" erakundeak herrirako eukazan proiektuen barruan.

Iturri hau 1850ekoa izan leiteke, urak herrira ekarri ziranekoa. Lau txorrot dauzan zutabe bat da. Txorrotetarik bakoitxak iturburu baten izena dauka: Ursolo, Bastegieta, Oiz eta Amillaga. Zutabearen gainean brontzezko "Baco"ren estatua bat dago. Beharbada, Merkuriorena bonbardaketaren aurreko irudia izango zan eta gero haren orde Ardoaren Jainkoa dan Bacoren beste bat ipiniko eben.

-- B6

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):

Kanalizatutako erreka zatiaren ertzak eta alboak.

Muga geografikoak

“Idiga” edifiziotik Foru eta Muruetarainoko oinezkoen-tzako ibilbidea.

Ezaugarri historikoak

Errekearen kanalizazioa urteetan izan zan gernikarren eta lumotarren asmoa. Azkenean, 1903ko irailaren 28an hasi ziran kanalizazio lanok sei urte luze iraun eben. Gernika eta Murueta arteko zatiari egokozanak subastau ziran lehenengo. Ekitaldi bitan egin ziran: uritik Atxagaseraino lehenengo eta handik Muruetaraino bigarren

fasean. Proiektu haren arabera, Erreterriako zubian 60 metroko kaia egiteko asmoa egoan, bertan gabarra edo tona gitxiko itsasontziek euren lekua izan egien.

Azkenean “Canal de la Ria de Mundaca-Guernica” deitzen jakona ez zan amaitu guztiz pentsau zan moduan eta inaugurazino ofizial barik geratu zan. Lanek 1903tik 1923ra arte iraun eben eta Aldape-Erreteriatik Muruetako oruberainoko zatia baino ez zan akabau. Halanda ze, ez egoan Mundakaraino heltzerik.

Ibilbide barria, berezkoa barik, artifiziala zanez, “Erreka Egala” edo “Corte de la Ría” deitzen jako harrezkero. Kanalizazioaren ostean, erreka zaharraren meandro sistema osoa aldatu zan eta ibilgua apurka-apurka lurrez beteten joian. Azken uriolen ondoren, Idiga eta Urbietako kirol gunearen (futbol eta rugby zelaia, frontoiak) arteko meandro horreetako bat errekeperau egin da.

-- B5

-- C5

Izenaren jatorria

Antxinako errekea. Erreka zaharrak jarraitzen eban ibilgua.

Muga geografikoak

Ekialdetik Uharte kalea dauka eta mendebaldetik Zubialde kalea.

Ezaugarri historikoak

Kale honen historia aztertukeran errekearen kanalizazioa ekarri behar dogu gogora, izan be, kalea bera kanalizazioaren eta ondorengo urbanizazioaren ondorioa da. Errekea bideratu aurretik, bere ibilgua Idurgo fabrikearen atzealdetik joian, gaurko Urrengoerota kaleraino. Handik abiatuta, eta gaurko Errekazarra kaletik jarraituta, Erreterriako zubiraino ailegetan zan.

Errekea kanalizetako asmoa antxinako kontua da. Erdi Aroan daborduko, agirian egoan Bermeoko kostaldetik Gernika eta Ajangizko portuetarainoko nabigazioa arazotsua zala. Urteetan errekeak eta ibaiadarrek ekarritako sedimentuek errekearen sakonerea gitxitu eta ibilgua lurrez betekeran arazoa handitu egin zan.

1494an Errege Katolikoek ikerketa bat agindu eben itsasadarrean “korte” bat egiteko, errekeak eukazan bihurtuneek (meandroek) nabigazioari enbarazu egiten eutsien-eta. Harrezkero, hainbat proiektu izan ziran ezerezean geratu ziranak eta beti arrazoi berberakaitik: ibilguan egoan sedimentazioa eta Ajangizko eta Gernikako portuetaraino errekek eukan emari txikia. Urteetan eginiko proiektu guztietan helburu bi ziran beti nagusi: batetik, aitatutako portuetatik abiatzen eta bertara heltzen ziran itsasontzientzako nabigazioa erraztu; eta bestetik, bertako biztanleen kalterako ziran eta sarritan uztak galdu eragiten eutseezan uriolak saihestu.

Hainbatetan proiektutako zorioneko kanalizazio-lanak 1903an hasi eta 1923an amaitu ziran. 4.500 metroko kanal zuzena egin zan Erreterriako zubitik Muruetako orube puntaraino. Artean berba hutsak ziranak gauzatu eitezan behar zan azken bultzakada, Manuel Allendesalazarrek, Luis de Landeok eta Juan Tomas Gandariasek emon eutsien, proiektua Jose Lequericaren esku itxita. Laster hasi ziran beharrak. Horretarako, eskabadore eta draga handiak erabili ebezan; itxurea eta tamainuagaitik “karramarro” deitzen eutsien herriarrek eskabadoreari.

Baina urteak joan, urteak etorri, Gernika eta Mundaka arteko kanala ez zan inoiz guztiz burutu eta Muruetaraino baino ez zan heldu. Kanalizazio-lanak lardaskeriaz, ustelkeriaz eta itzelezko diru-galtzeakaz nahastau ziran. Zoritxarrez ez zan izan ustelkeria-sare handi hau argitzeko eta ikertzeko modurik, izan be, sute batek erre ebazan Lan batzordeak bere egoitzan eukazan fakturak eta dokumentazio guztia.

B3

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Gernikarra jaiotzaz, Alkalako Unibertsidadean egin ebazan medikuntza ikasketak. 1554an erregearen zerbitzupuan zirujaua izan zan eta militarren mediku moduan Europa osoan zehar ibili zan. Zabala torretxearen jaubea izan zan Gernikan, eta San Juan eleizea egoanean, hiru kaperatxoetako bat berarena zan. Madrilen hil zan 1574ko garagarriaren 16an.

Muga geografikoak

Ekialdetik Juan Calzada eta mendebaldetik Agirregana auzunea ditu mugak.

Edifizio aitagarriak

Bustergiñena baserria. Herritarrek “piñu” deitzen eutsien baserri honi eta gaur egun Juan Calzada kalean dagoan iturriari hortik jatorko izena.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Fernando Abaunza Santiago (Gernika-Lumo 1924-1976), metalurgikoa lanbidez, gizon apala izan zan eta bere egintza onakaitik lortu eban auzokideen miresmena. Kultura eta arlo sozialean ekimen handiak egin ebazan, JOC eta HOAC erakundeetako partaide zala. “Aizerrota” arte taldearen eta “Arte Eskolaren” sortzaile, “Cooperativa de Consumo Guerni-quesa”ren bultzatzailetariko bat eta “Brisas Guerniquesas” aldizkariaren kolaboratzaile izan zan. Marrazketa eskolak emon ebazan sortu barria izan zan ikastolan, lehenengo urte latz hareetan. Santa Mari-nako klinikan tuberkulosiak hartuta egozan Gernikako

gaixoak bisitetako ohiturea be baeukan. Lan guztiak doan eta irabaziasmo barik egin ebazan. Hamar seme-alabaren aita, kultura, artea, pintura eta musika zaletasuna irakatsi eutsen guztiei. Batez be gizon zintzoa eta bihotz onekoa izan zan.

Muga geografikoak

Kale hau 1970ean eratu zan. Ekialdean Domingo Bernaola kalea dauka eta mendebaldean San Juan.

Edifizio aitagarriak

Euskadiko Kutxaren Arte Aretoa: Fernando Abaunza beraren ekimenez sortutako areto honetan, artista gernikar guztiek euki dabe euren txokoa.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia: Foruen omenez ipini jakon izen hau udaletxe aurrean dagoan plazeari.

Muga geografikoak

Iparraldean udaletxea, hegoaldean Bakearen Museoa, ekialdera Artekalea eta mendebaldera Azokakalea.

Ezaugarri historikoak

Aisialdirako, batzarretarako, merkaturako, edota Erdi Aroan ohikoa zanez, gaizkileak jente aurrean agertzeko esparru publikoa zan plaza edo "plaza" hau, eta holaxe egoan onartuta Foruan. Bizkaiko eleizateetan, eleizearen aurrean egozan batez be halako tokiak. Urietan, barriz, Gernika zan lez, udaletxearen aurrean. Plaza honek Gernikako portu zaharraren ditxoan dauka bere jatorria seguruenik. "Enparantza" moduan agertzen da dabor-duko 1366ko lehenengo uriguneko etxe zerrenda baten.

XIX. mendean Foru plaza deitzen eutsien. 1937ra arte Azokakalea eta Andra Maria kaleen arteko lauki luze txiki bat baino ez zan, baina etxe batzuek (besteak beste Albiz Etxea edo "Casa del Puerto") itxi egiten eutsien Artekalerako bidea. 1786an etxegune honetako jaubeak akordu batera heldu ziran horma txiki bat botateko eta, holan, Artekalerako sarrera egiteko.

Edifizio aitagarriak

Udaletxea. Edifizio honen lehenengo datua 1545ekoa da. 1741ean barriro altzau zan eta, horretarako, 1743tik aurrera harlandua erabili zan. Napoleonen inbasioan

hondatu egin eben edifizioa 1813ko apirilaren 2an, hain zuzen be. 1815-16 urteen artean eta Foru Aldundiari esker, Juan Bautista Belauzaranen proiektu bati jarraituta eregi zan ostera be. Edifizio honek, beste askoren moduan, 1937ko bonbardaketara arte iraun eban. Gaur eguneko "Regiones Devastadas" erakundeak herria barriro be altzetako egin ebazan proiektuetan sartu zan eta arkitektoa Manuel Smith izan zan. 1942ko abuztuaren 18an inaugurau zan. Aurrealdean San Rokeren, herriko patroia, irudi bat dago, antza danez Amador Lucarini (1907-1971) eginikoa. Lucarini gerra ostean gure herrira lanean ekarri eben gerrako presoa zan, hau da, preso politikoakaz osotutako langile-bataloietako kidea.

Enparantza. Manuel Smithek egindako planoakaz eta "Regiones Devastadas" erakundeak beharrak zuzenduta egin zan plaza hau, Gaztelako enparantzen itxureari jarraituta: plaza zabala, inguruan arkupeak dauzala eta erdialdean puntan kurutzea dauen zutabe bat. Zutabe hori 1966ra arte mantendu eben, baina uriaren fundazioaren 600. urteurrena ospatzeko, kendu egin eben eta haren ordezkari Bizkaiko Jaurerriko Kontea eta Gernikako sortzaile izan zan Trastamarako Don Telloren estatua jarri.

Don Telloren eskulturea. 1966ko apirilaren 20an inaugurau zan. Egilea Agustin de la Herran izan zan. Brontzekoa da eta Don Tello ezkerreko eskuan Urigutuna eta eskoian espata dauela agertzen da. Espata honek indarra egiten dau behearen kontra eta horregaitik dago okertuta, holan kementsuagoa dirudi.

Bakearen Museoa. Gerra osteko edifizioa, plazan dagozan gainerako edifizioen estilo berekoa da. Urteetan Epaitegi eta Posta eta Telegrafoen egoitza izan da, 1995era arte. Urte horretan museo bihurtu eben.

A3

B3

Izenaren jatorria

Martin de Murua (1580-1651), Gernikako semea, Mertzedeko ordenako fraile egin zan eta misiolari lez igaro eban bizitza Peruko lurraldeetan. 1600ean Cuzco eta Arequipara joan zan.

1611n Historia de los Incas del Perú liburua idatzi eban eta horri esker ezaguna egin zan. Bertako indiarren jantzien eta armen irudi ederrez apaindutako lan bikaina dogu eta eskuidatzi hori 1962an argitaratu eban Madrilen Manuel Ballesteros historiagileak, Historia General del Perú, origen y descendencia de los Incas izenburuagaz. Gaur dakigunez, gitxienez eskuidatzi bi egin zituan misiolariak: bata, Wellingtonena, duke honen eskuetan egoalako, osoena eta Manuel Ballesterosek argitaratu dauena da; eta bestea, Loyola eskuidatzia, bertako jesuiten artxiboan kontserbau dan kopia baten bitartez

ezagutzen dana. Azken hau lehenengoa idazteko oinarri moduan erabiliko zan. Juan M. Ossio historiagileak bigarren eskuidatzi honen originala topau eban 1977an eta lehenengoak baino askozaz ilustrazio gehiago ebazala konprobau eban.

Peruko misiolari ospetsuenetarikotzat hartu da eta (txarto esaka eta ekiten ibili diranak be izan ditu, dana esan behar da) Titicaca lakuaren inguruko lurraldeetan egin eban lana, hizkuntza natibo gaxtenetarikoa -aymara-eukien indiarren artean.

Muga geografikoak

Fray Martin de Murua kalea Saraspeko plazan hasten da eta, Mestikabaso eta Zearreta kaleen bitartetik, Gernikatik Errigoitirantzako bideari jarraitzen deutso.

Ezaugarri historikoak

Kale erresidentziala da, aparteko komertzio ez zerbitzurik bakoa. Lehenengo zatiak orain arte Santa Klarako komentuen soloakaz egiten izan dau mugea; gaur egun tarte horretan etxe barriak egiten dabilzaneez, aurrerantzean Karmelo Etxegarai kaleagaz lotuko dauen bide bat egingo da Enrique Amurrio kaletik.

Kaletik beherantz sartuta, kale honetara begira dagoan auzune baten, Iturriondo plaza dogu. Etxeen artean gelditzen dan tartetxu baten plaza txiki bat egin eta antxinatik bertan egoan iturria barriro ipini da eta, bide batez, ingurua urbanizau eta txukundu. Jatorrizko iturri zaharra Mestika errekearen iturburuetariko bat zan.

Edifizio aitagarriak

Josefinen erresidentzia. 1932an egina, gerra denporan ospitalea izan zan. Gero, nesken eskola izatetik nagusien erresidentzia izatera pasau zan. Gaur egun, euren orde-nako monjen erresidentzia da.

Zalloko Kanposantua. Kale honen eta urigunearen amaieran dago, baina uritik kanpo egoteari laster itxiko deutso, izan be, gaur egun ingurua auzotegi barriz beteten dago. Kanposantu hau 1895ean egin zan, Saraspe ingu-ruan egoan kanposantu zaharra herritik atera gura izan zanean. Dakigunez, 1924an oraindino batetik bestera panteoiak eroaten ibili ziran.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimia): Antxinako "Camino Real" aren itzulpena. Erdi Aroan erabilten zan bidea.

Muga geografikoak

Izatez ezin dogu esan kalea danik, bide estua baino. Hasieran, hegoaldetik, Pedro de Elejalde kaleagaz na-hasten da eta Santa Ana auzoaren atzetik jarraitzen dau Carlos Gangoiti kalean amaitzeko.

A5

A6

Ezaugarri historikoak

Bilbotik Bermeorako Erret Bidea, Zin Bidea deitutakoa, interes historiko handikoa zan, bertako leku batzuetan eta Zin eleizetan Bizkaiko jaunek Foruei zin egin behar izaten eutsie-neta.

Lehenengo zina Bilboko ateetan zan, eta handik Larrabetzuko Emeterio eta Zeledon Santuen eleizara joaten ziran. Zin egin ondoren, Gernikara heldu eta Gernikako arbolaren aurreko Antiguako Andra Mariaren Baseleizan barriro egiten zan errittoa. Gernikatik Bermeo-rantz jarraitzen eben eta Zin Bidea bertan amaitzen zan.

Esan behar da galtzada hau Zin Bidea ezeze, Gaztela eta Bizkaiko Buru eta Kantauriko itsasoko portu inpor-tantearen arteko komunikabide nagusia be bazala, hau da, Gaztela Bermeogaz lotzen eban bidea.

Edifizio aitagarriak

Galtzadaren eskoiko aldean (Pedro de Elejalde kaletik abiatuta) **Santa Ana baseleizea** dogu, 1461ean Pedro Ibañez de Urdaibairen agindupean egina. Gitxi gorabe-hera XX. mendearen erdira arte garagarriaren 25 eta 26an, Santiago eta Santa Anako jaietan, jentea oraindino joaten zan bertara santuak gurtzen.

Gaur egun alde batera itxita dago alperrik galtzen.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):
Herriko goiko aldeko kalea.

Muga geografikoak

Iparraldetik San Juan kalea (antxinako "calle del Norte") dau, hegoaldetik Adolfo Urioste kalea (antxina "calle Hospital"), eta Andra Maria kaleak (antxinako "calle Travesera") erditik kurutzatzen dau.

Ezaugarri historikoak

Kale honi buruzko lehenengo datu historikoa "Foguera-Vecindario de las villas de Vizcaya del año 1511" agirian daukagu eta bertan Somera izenagaz aitatzen da. Kale honen izenak (Erdi Aroko uriguneko beste lauren moduan) inguruko topografiak marketan dauen mailaketan eta Kosnoaga mendiak emoten deusn berezko egiturari dauka jatorria.

Uria maldan gora egikera, kaleak errekearen ibilguari paraleloak dira. Kale hau da goien dagoana; halanda ze, bai etimologiari baita geografiari jagokonez be, kalearen izena bat dator bere esangureagaz. 148 m zituan luzetara eta 6 m zabaletara. Erromatarren antxinako neurrian 100 urrats (pes Aebutianus, 1,48m.).

1521eko zemendiaren 29an kale honetako Juan de Ortiz de Zabalaen etxean sute ikaragarria izan zan eta kaleko hegoalde eta mendebaldeko etxebizitza guztiak erre egin ziran. Goienkalea, Azokakalea, "Portal del Angel" eta Adolfo Uriosteren arteko eremuan etxebizitza gehienak egurrezkoak ziran, guztia sutauts bihurtu zan.

Historian zehar kale honi Somera, lusera, Goyena, Primera, De Arriba, Cimera eta Goienkale deitu deusie. Erdi Aroan, kale honetan egoan Bizkaiko Jaurreriko kartzelea.

Hurrengo datu hau be bitxia da: 1937ko bonbardaketan ekialdeko etxeak hondatu egin ziran, eta mendebaldekoek, ostera, ez eben ezelako kalterik izan.

Edifizio aitagariak

Andra Maria eleizea. Uribildutik kanpo egina, ekialdetik kale honetara begira dago.

Kanposantua. 1787a ezkerotik, eta batez be 1804a ezkerotik, osasuna zala-eta, Andra Maria eleizan egoan Gernikako kanposantua, kanpora atera eben elizearen hego-ekialdeko hegalaria, gaur egun sakristia dagoan lekura. Hilerri honetara 1850era arte eroan ebezan gorpuak, Saraspekoa egin zan arte.

Arizetxea, Ariz torretxea. Kale honetako ekialdeko hegala eta Andra Mariren artean egoan. Badira bertan armari bat eta arkudun atari bat. Biak antxinako edificior baten azken lekukoak.

Ibarguen torretxea. Kalearen ekialdean egoan torretxe hau, Adolfo Urioste kaleagaz bat egiten. 1648an ugazabak eta ugazabandreak, Busturiko Juanek eta Isabelek emon egin eben orube eta edificior hau, bertan "El hospital de la Soledad" ipinteko. Ospitale hori 3 mendean egon zan martxan. 1718ko matxinadan eraso egin eutsien eta sarraskia nahiko handia izan zan. Bertan Alegria Jauregiaren agiriak gordeten ziran. Jauregi hori Juan Antonio Meabe y Albiz Ahaide Nagusia eta jauntxoarena zan.

Lehenengo Karlitadan, 1835eko maiatzean, sua emon eutsien eta guztiz hondatu zan. 1847-1850 urteen bitartean barriro eregi zan, Antonio Gandarias maisu gernikarrak eginiko planoen arabera. 1870ean "Casa de Misericordia y Hospital Municipal" moduan atundu zan, harik eta Calzada Egoitza egin eta itxi zan arte. Bere lekuan etxe barria egin zan: "Taberna Vasca" jatetxe ospetsua. Hasiera baten Pedro Arrienen zuzendaritzapean eta gero haren seme Juanitoren esku geratu zan jatetxe hori. Gaur egun etxea itxita dago.

Gizarte Etxea. Gernikarren artean batutako diruagaz egin zan. 1959an eta 1960ko abuztuaren 15ean amaitu ziran obrak. Gizarte Etxe honek arlo sozialeko hainbat egintza eta lan beteteko lokalak eukazan: parrokiaren betebeharrak eta eleizeagaz zer ikusia eukan jentearen ekimen asko (ikastaroak, katekesiak, Aste Santuko Prozesinoen irudiak gordeteko lekua...); jolasteko aretoak; taberna eder bat; eta abar. 60ko hamarkadan lagun eta familia giroko gune edo erreferentzia bihurtu zan gernikarrentzat.

Goiko solairuan zinema bat izan zan. Zine komertziala proiektatzeaz gainera, Zine Klubaren emanaldiek be izan eben euren txokotxua. Seber Altube Ikastola bertan sortu zan eta bertan izan ebazan lehenengo ikasgelak eta egoitza. Euskereari jagokonez, Gizarte Etxean izan ziran lehenengoetariko euskera ikastaroak, Labayru Ikastegiaren eskutik.

Gerora eleizbarrutia arduratu zan etxe honez eta euren zanez, 1998an bota egin zan orubean etxebizitzak egiteko. Zoritxarrez edificior barriari emon deusien altu-reagaz Andra Maria eleizea ez da lehengo moduan ikusiko, etxe atzean tapauta geratuko da-eta.

Elai-Alai parkea. Parke hau etxe zahar batzuk eta antxinako nesken eskola izaneko orubean dago. Orubea garbitu eta antolatu ondoren parke bihurtu zan, eta udalak Monseñor de Iturraran izena ipini eutsan, Andra Maria eleizako artzipreste ezaguna izan zanaren omenez. Geroxeago izena aldatu eta Elai-Alai parkea da gaur egun, sasoi baten bertako edificior baten euki ebalako dantza taldearen sortzailea izan zan Segundo Olaetak bere akademia. Parkepean Elai-Alai Aretoa daukagu.

Allendesalazar liburutegia. Kalearen ekialdeko hegalean Andra Maria kaleagaz bat egiten dauen lekuan dago. "Regiones Devastadas" gobernu erakundeak egina, bonbardaketa ondoren herria barriro kopontzeko egin ziran beharretariko bat dogu. Udal liburutegia izan zan 1970era arte. Erakunde batzuek eta kultur taldeek bertan izan dabe egoitza (Gernikazarra, Gernika Gogoratuz eta, gaur egun, Andra Maria Korala).

Bonbardaketa baino lehen leku berean izan zan "San Martín Alberdi y Cia" pistola lantegia (1922 eta 1925 urteen artean "Alkar" pistola fabrikau eben bertan).

Marijesiak plaza. Inguru honetan egon zan Erdi Aroan eregitako Jaurreriko kartzelea, bonbardaketan suntsitu zana. Bertan, hondatutako hormen artean altzau zan Fiden Gaseosa fabrika. Plaza honetan zuhaitz eder bi ikusi daitezke. Itzelezko tilo bi honeek bonbardaketaren aurretik Jose Lopez de la Calleren etxeiko lorategikoak ziran. Etxe honen orubea luzaroan "Campo de fútbol de los Hermanos" deitzen zan jolastoki bihurtu zan eta gaur egun etxez bete dabe leku hau.

C3

C4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):

Errekearen inguruko eremu hezeak eta zingiratsuak.

Muga geografikoak

Trenbidearen eta errekearen arteko eremu zabala hartzen dau. Trenbideak iparraldetik egiten deutso mugea eta errekeak hegoaldetik. Ekialdean bat egiten dau Aldape kaleagaz eta mendebaldean Txaporta auzoagaz.

Ezaugarri historikoak

Errekearen inguruko eremu gehienak lehortu ziranean, ibar emonkorra agertu zan uriaren sartaldean. Eremu hau hain zabala zanez, izen ezbardin ugari hartu dauz tokian-tokian: Saraspe ibarra, Santana ibarra, San Juan Ibarra... Trenbidea egiteko egin behar izan zan terrazatxo denporeaz hesi bihurtu zan, industrialdea izango zan esparrua eta uriarena izango zan aldea bereiztuz.

Uria zabaldukeran, errekastu eta ubide txikitxo guztiak lehortu egin ziran, eta ibar guztia zeharkatzen eban kale barri bati bidea emon jakon: Ibarra kalea. Halanda guztiz be, errekea bertatik joiala igarten da inguru honetan itsasgora handiak eta uriolak diran bakotxean: barririk dogun lehenengoa 1380koa da eta azkenengoa 1983koa.

Inguruan egindako berrantolaketakaz, kale hau zati bitan banatu zan: Goikoibarra eta Bekoibarra. Goikoibarra Txaportako industriagunetik autobus geltokiraino ("Pequeña Velocidad" deitzen dan edifizioa) eta bertan

diran tren-hesietaraino heltzen da. Kale honetan doguz, besteak beste: Eroski, Txaportako industriagunea, Andia, Ojarem, Socap, Leceaga, Nager, Talleres de Gernika, Malta eta Astra lantegiak. Bekoibarra, barriz, "Pequeña Velocidad" ondoko tren-hesien inguruan hasi eta Aldape kalean amaitzen da, Errenteriako zubitik hur. Eremu horretan egon ziran Gernika-Lumon entzute handikoak izan diran lantegi batzuk: Legineche, Andia serratokia, Losal, Dalia eta Idurgo (azken hau errekearen beste aldean).

Gernika-Lumoko udalerrrian daukan ibilgu zatian errekeak hiru zubi daukaz: Arabietako zubia, izen bereko auzoan; Errenteriako zubia, errekearen ur gaziak eta Oka ibaiko ur gezak nahasten diran inguruan (antxina zubi honen ondoan errepresak egozan, inguruko errotek uraren indarra aprobetxau egien); eta Zubialdeko zubia, Dalia eta Idurgo artean.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa): Gure uriaren industrializazioa hasi zanean inguru honetan ipini ziran lehenengoetariko tailerrak eta lantegiak. Hortik jatorko izena.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Alhondiga kalea dau; iparraldetik Pablo Picasso eta Ciutat de Berga kaleak.

Ezugarri historikoak

XX. mendearen hasieran urbanizau egin zan, artean

tailer eta lantegi eremua izan zana. Sasoi baten Juan Tomas Gandarias izena izan eban, politiko gernikarra, negozio gizona eta eskualdeko jauntxoa izan zanaren omenez. Frankismoaren amaieragaz, udal hauteskunde demokratikoen ostean, barriro ipini jakon "Industria" izena.

Edifizio aitagarriak

Frontoi zaharra. 1925ean egin zan eta berau dogu Gernika-Lumok izan dauen lehenengo frontoi estaldua. 1937ko bonbardaketagaz guztiz suntsituta geratu zan. Haren oroimenez daukagu Industria kalean "Bar Frontón" deitzen dan tabernea.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Iñigo Lopez edo Enneco Lopez (agiri guztietan holan dakar izena), Bizkaiko lehen kondea izan zan, nahiz eta autore batzuk, froga historiko barik, haren aurretik beste batzuk aitatu. Iñigo Lopez agiritan agertzen danetik, Bizkaiko Konde eta Jaunen ondorengotza argiago ikusi geinke.

Garibayren garaian (XVI. mendean) daborduko aitatzen zan historian zehar itzal handia izan dauen Haro izeneko nafar jatorriko leinu hori. Garibay berak Etxebarriako San Agustinen topautako agiritan holantxe inoan: "donde se pone por primer Señor de Bizkaia un cavallero llamado Lope Iniguez deziendo que fue descendiente de los primeros reyes de Navarra, sus vezinos en cuja corona real andubo en algunos tiempos este señorío".

1043ko agiri baten aitatzen da eta harrezkero Iñigo Lopezi buruzko aitamenak ugariak dira. Badakigu urte horretan Bizkaiko Kondea izan zala (ez dakigu noiztik) eta 1076an Sancho Garces IV.a Peñalen hil ebenekoa izango da azkenengo aitamena. Antza danez, urte horretan hil zan, harrezkero agiritan semea, Lope Iniguez, da Bizkaiko Kondea eta.

Izen-abizenak nafarrak izateak Bizkaia eta Nafarroako erreinuen harremana edo integrazinoa adierazoten dau Erdi Aroko sasoi ilunetan.

A4

A5

Muga geografikoak

San Juan kalea dau mugea hegoaldetik eta iparraldetik Txorraburu kalera ailegetan da.

Edifizio aitagarriak

Kalearen ezkerreko aldean (San Juan kaletik abiatuz), Jon Iturrartek eginiko "Marimeta" eskultorea dogu (1997). Artelan horretan autorea kultura herrikoia eta Gernikaren sinbologia lotzen ahalegintzen da.

B2

B3

B4

Izenaren jatorria

Jose Maria de Iparragirre Balerdi (1820-1881) erromantizismoaren zurrunbiloak hara eta hona astindu eban foruzale sutsu, musikari, poeta eta kantore, erbesteratu, emigrante, negozio gizon frakasatua..., danerik apur bat; baina gaurko euskaldunak, gernikarrak batez be, "Gernikako Arbola" ereserkiaren egile lez gogoratuko dabena.

Iparragirre Urretxun jaio zan 1820an. Hamahiru urte zituala, 1833an, gurasoakaz Madrilera joan eta hango ikas-tetxe baten sartu eben. Urte berean, Lehen Karlistada hasi zanean, etxetik alde egin eta Gipuzkoako karlisten batailoian sartu zan. Gerra ostean, 1839an, Frantzia erbesteratuta egoala, 1848ko iraultzan parte hartu eban eta "Marsellesa" abestiagaz barrikadetako jenteari adorea emoten eutsan. Napoleon III.ak Frantziatik kanpora bota eban; Suitza, Italia eta Alemaniak kontzertuak emoten ibili ondoren, azkenean 1851n Londresen egoala, indultoa lortu eta 1853an Espainiara itzuli eta Madrileko bizimodura egin zan. Bertan, 1853an, San Luis kafetegian, Juan Mª Altuna pianora ebala, kantau eban lehenengo biderrez "Gernikako Arbola". Laster bihurtu zan abesti hau euskal foruzaleen ereserki eta euskal uri eta plaza guztietan entzuten hasi zan. Baina agintarientzat Iparragirre arriskutsua zan eta 1855ean euskal probintzietatik kanpora bota eben. Barriro erbestea; orduan Buenos Airesera joan zan. Angela Kerejetagaz ezkondu zan 1859an, baina gauzek ez eutsien ondo urten Ameriketara. Poemak eta abestiak sortzen trebea zan, baina negozio-gizon moduan huts egin eban eta porrota baino ez eban izan. 1877an bueltatu zan, bakarrik, herri-suskripzinoz batutako diruagaz. Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako Diputazinoek pentsino bat emotea erabagi eben eta horrezaz baliatu zan azkeneko urteetan, 1881ean hil zan arte.

"Gernikako Arbola" ospakizun zein errebindikazino egintza guztietan abesten zan: 1893-94ko Gamazadan, 1917ko ekitaldietan, 1931n Marsellesa eta Internazionalagaz batera

entzuten zan errepublikaren aldeko guztiek euskal ere-serkitzat ebela. Baina frankismo garaian karlistek eurentzat hartu ebenez, oposizinoak baztertu egin eban eta Euskal Gobernua eratu zanean be ereserki hau ez zan ofizialtzat hartu.

Muga geografikoak

Gernikako kalerik luzeena dogu berau, tren geltokiko plaza iparraldean eta gaur egun uriko sarrerea dan errotonda hegoaldean dira mugak. Ipar-hegoalde orientazinoa dauka hain zuzen be, eta trenbideagazko paraleloa da gehienbat.

Ezaugarri historikoak

Bonbardaketa aurreko Gernikan, Ocho de Enero kalea Adolfo Urioste kaleagaz batzen zan tokitik Loizaga kale-raino joian kale labur bat zan, gehienbat “Lavadero” izenaz deitzen eutsien, bertan labadero publiko bat egoan-eta.

Gerra ondoko planoan orientazinoa apur bat aldatuta eta luzatuta agertzen jaku, tren geltokiko plazatik “Peque-ña velocidad”.

Azkenik, 80ko hamarkadan, Primero de Diciembre kale barriari be izena aldatu eta Iparragirre kalea deitu eutsien, eta holan Lurgorriko kurutzeraino (gaurko erro-tondaraino) luzatu zan.

Edifizio aitagarriak

Trenbideak eta bere ondotik doan Iparragirre kaleak argi eta garbi bereizten dabe herriko alde erresidentziala (kalearen mendebaldera) eta industriala (ekialdera). Gaur egun oraindino ikusi leitekez, trenbidea bitartean dala, sasoi baten herriarentzako garrantzi handia izan eben lantegi bi. Bata, Astra Unceta y Cía., “Esperanza y Unceta” izenagaz 1913an sortu zan armen lantegia. “Astra” mar-kako pistolak ospe handikoak izan dira eta hasiera baten Eibarretik etorritako enpresario eta langileak izan ziran. Bestea, “Talleres de Guernica SA” 1917an sortutako lantegia dogu, hainbat urtetan makinak, bonbak, tornuak (baita argazki makinak be sasoi baten) egin dituana.

Kalearen erdirantza “casas del estado” deitzen deut-sien etxe moltsoa ikusi leiteke, 1942 inguruan errenta bajuko jentearentzat “Regiones Devastadas” erakundeak eregitakoak.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa): Juan Calzada eta Adolfo Uriosteren izenak bata besteagaz lotu-lotuta dagoz. Gizon ongile bi honeei esker egin zan Kaltzada Erresidentzia.

Juan Joaquin Calzada y Echaniz Ajangizen jaio zan 1829an eta San Frantziskon (Kalifornia) hil zan 59 urte ebazala, 1888ko zemendiaren 12an. Merkataritza-itsasontzietako kapitaina zan. Ameriketara eginiko bidaia baten bertan geratzea erabagi eban eta merkataritzari ekin eutsan. Txilen dirutza handiak egin ebazan, baita Espainiaren kontrako independentzia gerran danak galdu be.

Handik Sonsonatera (El Salvador) joan zan eta bertan ezagutu eban bere herri berekoa zan Adolfo Urioste. Horren laguntzagaz hasi zan kafearen negozioetan eta barriro dirua irabazten.

Behin, Kaliforniako San Frantziskora joan jakon Adolfo Urioste bisitan eta bertan zala gaixotu eta hil zan. Gaixoaldian testamentua egin eban Adolfo Urioste lagunaren alde eta honek zera agindu eutsan: testamentuan hartutako diru guztia onegite lanetan erabiliko ebala. Halan, bien artean erabagi eben Gernika-Lumon ospitale bat eregitea.

Muga geografikoak

Iparraldetik Eriabarrena kalea eta hegoaldetik Bilborako kaminoa.

Ezaugarri historikoak

Kale hau luzatzen joan da herria hegoaldera zabaldu dan neurrian, beti Bilborako kaminoa ardatz izanik. Hasiera baten kale hau "Durangorako bidea" izenagaz ezagutzen zan.

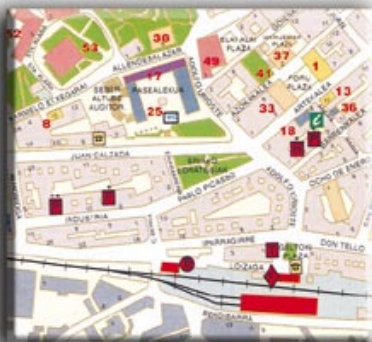
B2

B3

B4

Erdi Aroan eta Gernika-Lumoren batasunera arte, garrantzi handia euki eban kale horretan egoan "Eria" (El Ferial) izeneko zelaiguneak, bertan antolatzen ziran-eta feriak edo azokak. Azoka horreek Gernikako uribildutik urten eta urian sartzeko Artekaleko "El Ferial" izeneko atearen aurrean egiten ziran.

1792an, Juntetxerako harmailen aurrez-aurre, Jaurrerriko kartzela barria eregi zan eta 1888an "Asilo-Hospital Calzada" Saraspe ondoko orubean. Ospitaletik hur "El caserio del Pino" egoan bere iturri famatu eta guzti.

Kale horren lehenengo izena "Asilo Calzada" izan zan. 70eko hamarkadan "Señorio de Vizcaya" izena ipini eutsien eta, ospitalearen ehungarren urteurrena betekeran, gaur egun daukan "Juan Calzada" izena ipini jakon.

Kale horren inguruan hiru plaza dagoz: Saraspe plaza, uritik hurren, Agirre plaza eta San Kristobal plaza, azkeneko hau Gernika-Lumoko urteerako errotondan. Saraspe toponimoa Lumoko udalerriko lurraldeetan agiri

da Erdi Arotik. Bertan egoan Saraspeko taberna. Agirre plazeak antxina inguru horretan egoan Agirre baserritik hartu dau izena. Baserri hori 1704ko fogerazinoaren ostean agertzen jaku zerrendetan. San Kristobal plazeak gerra aurretik bertan egoan txalet batek eukan deun horren iruditik hartu dau izena. Plaza hau lauki itxi bat da eta etxebizitzez inguratutik dago.

Edifizio aitagarriak

Kaltzada Egoitza: "Establecimiento Católico de Beneficiencia Particular" izenaz eratu zan etxe hau Juan Calzada eta Adolfo Uriosteri esker: "Para que sean asistidos los pobres de ambos sexos de la villa". Isabel Allendesalazar gernikarragaz ezkondata egoan Luis Landecho y Urries izan zan arkitektoa.

"Casas del Estado": Estatuak eregi ebazan (1945) bonbardaketaren ondorioz etxe barik geratu ziran familientzat.

Osasun Zentroa: "Regiones Devastadas" erakundeak egin eban osasun zentro moduan erabilteko. Gaur egun Gurutze Gorria dago bertan.

B5

Izenaren jatorria

Kale honen iparraldeko ertzean dagoan "Kaleko" baserritik hartu dau izena.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Errekazarra kaleak egiten deutso mugea eta iparraldetik San Bartolome kaleak.

Ezaugarri historikoak

Kale barria dan ezkerro, ez dauka aparteko edificiorik edo ezaugarri arkitektoniko berezirik, ezta gertaera historikorik be. Halanda ze, aprobetxau egingo dogu tarte hau Gernika-Lumo eta Ajangizen arteko gorabeherak, udalerri bien banaketa eta udal-lurren zatiketak aztertzeo. Liskar horretan, betirik Ajangizko

auzorik handiena izan dan Errenteriako auzoa izan da gehienetan protagonista. Gainera, Arratzu eta Gernika beti ibili izan dira Ajangizko ledania euren egin guran.

Gerra Zibila frankisten garaipenagaz amaitu eta jarraian, Ajangizko udalerria Gernika-Lumon sartzeko aldeko kanpaina martxan ipini zan. 1937an Gernika-Lumoko Udalak Gobernu Zibilean artean eta antxinatik Ajangizkoak ziran urriko astelehenetako feriak berarentzat aldarrikatu ebazan. Feriok Errenteriako Maloste inguruan ospatzen ziran. Gernika-Lumoren ahaleginak ez ziran izan behar bestekoak antza, Gobernu Zibilaren erabagia Ajangizkoen aldekoa izan zan-eta. Baina gernika-lumotarren ekimenak eta presino politikoak gero eta handiagoak izan ziran eta azkenean Frankoren gobernuak, dekretuz, 1942an Ajangiz eta Errenteria Gernika-Lumoko udalerrian sartzeko erabagia hartu eban.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

1865eko garagarriaren 3an jaio zan Azpeitian. Gernikan bizi izan zan. Kronikari, liburuzain eta artxibozain egin eban behar 1896tik 1925eko zemendiaren 4an hil zan arte.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Saraspe plazeak egiten deutso mugea eta iparraldetik Allendesalazar kaleak.

Ezaugarri historikoak

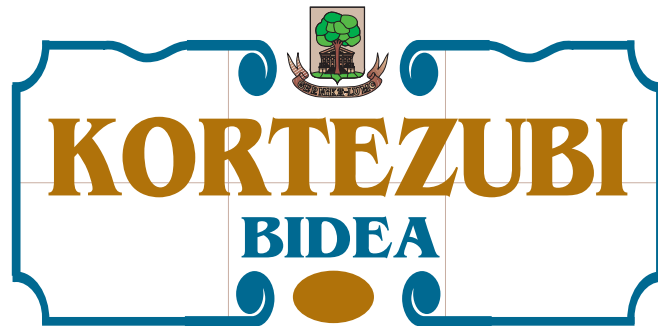
1965ean, Karmelo Etxegarairen jaiotzaren urteurrena ospatzeko, artean Allendesalazar izena eukan kalearen

zati bati izen barri hau ipini eutsien. Halan, Karmelo Etxegaraik Saraspe plazan eukan etxetik Juntetxeraino beharrera joateko egiten eban eguneroko ibilbidea gogoratu gura izan eben orduko udal arduradunek.

Edifizio aitagarriak

Batzar Etxea/Juntetxea: Gernikako Arbolaren inguruan eregia, estilo neoklasikoko XIX. mendeko edificioa da eta bertan egiten dira Bizkaiko Batzar Nagusiak. Proiektuan edificioak hiru atal eukazan: erdikoa, Antiguako Andra Mari baseleizearen ondorengo tenplu barri bat; alde bietara eta simetrikoak, aretoak. Baina Karlistadak izan ziran eta eregintza beharrak ez ziran amaitu; ondorioz, iparraldeko aldea ez zan egin.

Unzeta Jauregia: agirian dauka oraingoz Unceta-Azpiri familiaren armarrria. Gaur egun bertan dagoz Segundo Olaeta Udal Musika Eskolea eta Gaztelekua.

C6

Izenaren jatorria

Kortezubirako bidea.

Muga geografikoak

Hegoaldetik San Bartolome eta iparraldetik BI-638 kamino komarkala daukaz.

Ezaugarri historikoak

1835ean gara eta karlista eta liberalen arteko gerreak herria zatituta dauka. Iriarte jeneral liberala Lekeitiotik dator hiru mila gizonengaz Sarasa jeneral karlistearen gudarosteak okupaturik daukan Gernika hartzeko asmoz.

Iriarte Kortezubiko bidetik dator. Tabernabarriko zubia igaroten dabenerako hasten da eraso. Liberalet Erreterian karlistek jarritako defentsa aurreratuak apurtu, zubia astrapalan pasau eta Gernikako kaleetan sartzen dira. Baina hemen karlistek eutsi, eraso gelditu eta liberalak barriro Erreteriaraino sakatzen dabez.

Gaua gainean da. Orduan Iriartek hil ala bizi burrukatzea erabagiten dau. Bere gudari-talde guztia batu, berba sutuakaz berotu eta Gernika hartzen bialtzen dauz. Hainbeste hildakoren gorputzen gainetik Erreteriaraino zubia barriro pasau eta urian sartzen dira. Udaletxeko plazaraino heltzea lortzen dabe baztarrak hildakoz beterik itxita; baina hor karlistek gogor erantzuten

deutsee: baionetakaz eraso ikaragarria egin eta atzera egin beharrean jarten dabez liberalak, Erreteriarantz erretirau beharrean.

Berrehun bat gudari liberalet Mertzedeko komentuan batzea lortzen dabe. Laguntza barik eta karlistez inguratuta, etsipenezko egoera horretatik urteteko bide bakarra komentuko monjak babes moduan erabiltea da.

Karlistek liberalet amore emotea gura dabe, baina ez dabe erantzunik lortzen. Monjak libre ixteko agintzen dabe, baina ez dago erantzunik. Orduan karlistek komentuari eraso eta erre egiten dabe, baina ateak erre arren, hormek sendo irauten dabe. Koru parean zulo bat egin, errekinak metatu eta keak urten eragingo deuselakoan, kainoi eta guzti ahalegintzen dira. Baina horretan dabilzala, barrukoentzako unerik larrienean, Espartero jenerala agertzen da inguratuta dagoan taldea salbetan.

Esparterok, harantza doala jakin dagien eta setiatuak animau daitezkan, Marmizeko bidetik Erreteriarantz hiru kainoi-tiro egiten dauz. Karlistek, liberal gehiago datozala ikusirik, alde egiten dabe arrapaladan, batzuek Arratiarako bidetik eta gipuzkoarrek Munitibarrekotik.

Burrukaren ondorioz Madalena baseleizea eta Erreteriaraino etxerik gehienak hondatuta gelditzen dira, Urrangoerrota betiko itxita eta, okerragoa dana, baztarrak hildakoz eta zauritutakoz beteta, alde bateko zein besteko gudariz eta erreteriarrez beteta.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Loizaga familia aintza handikoa izan da betirik Gernika-Lumon. Antonio Joaquin de Loizaga 1768an Antiguako Andra Mari baseleizan egin ziran beharren arduraduna izan zan. Jose Joaquin de Loizaga diputadu nagusiak 1790ean baseleiza berean zein bertako artxiboan erretaula barria eta beste behar batzuk egiteko ideia aurrera eroan eban. Napoleonen gudarosteen inbasioaren ondoren, Jose Joaquin de Loizagari eta Artxibategiko idazkariari emon jaken frantsesek eragindako kalteak konpontzeko agindua. Horren semea izan zan Casimiro Loizaga (1782-1841) frantsesen kontrako Independentzi Gerran nabarmendu zan. Gero hainbat kargu bete ebazan Estatuko administrazioan: Agentea Bizkaiko Kortean (1816-1818) eta Diputadu Madrileko Korteetan (1821). Casimiroren semea, Timoteo Loizaga (1820-1892), Bilbon jaio zan eta hasiera baten karlista zalea izan bazan be, gerora liberal moderatuen taldeko bihurtu zan. Bizkaiko Diputadu Nagusia izan zan (1848-1850; 1856-1858) eta Bizkaiko mapa topografiko bat egin eban. 1892ko urtarrilaren 8an hil zan.

Muga goeografikoak

Hegoaldean Iparragirre kalea eta iparralderantza Geltoki plaza.

Ezaugarri historikoak

1937ra arte, Loizagak, Iparragirrek eta Geltoki plazak bat egiten eben lekuan "Lavadero" deitzen zan kale bat egoan. Lezeagatik etorren errekaetoaren ura garbiketarako erabiltzen zan eta hortik jatorko izena.

Edifizio aitagarriak

Gernika-Lumoko Tren Geltokia: 1890ean eratu zan, trena 1888tik martxan egon arren. Edifizioa bardin gorde da egin zanetik. Gernika-Lumotik Amorebietarako trenbidea egitea pentsau zan 1884an eta beharrak hurrengo urtean hasi ziran. Gernika-Lumo Bilbogaz eta Durangogaz lotuko eban trenbide hori 1888an inaugurau zan. 1891n Gernika-Lumotik Sukarrietarainoko trenbidea egiteko baimena eskuratu eta 1892an inaugurau zan.

A1

B2

Izenaren jatorria

Herriko paraje honi lurraren kolore gorrixkatik jatorriko Lurgorri izena. Izan be, Aro Sekundarioaren barruan Triasiko (Keüper) aldiko buztin gorriz osoturiko lurrak dira. Buztin gorri horreek garai baten Izagirre eta Amonaga baserrietako tellerietan erabiltzen ziran.

Muga geografikoak

Kale hau Gernikako sarreran dagoan errotondatik Santa Luzia ermitaraino heltzen da. Ekialde-mendebalde orientazinoa dauka.

Gaur eguneko uri-edifizioen hegoaldeko mugea marketan dau. Berton hasten da baserrigunea, landa eta soloakaz.

Edifizio aitagarriak

Santa Luzia ermitea. Lumoko parrokiaren osogarri dan baseleiza hau ondo kontserbau da eta Mezeta etxeke Allendesalazartar Montefuerteko kondeen patronatuaren parte izan da betirik. Ezaugarri arkitektoniko interesgarrienak sarrerako alderdian daukaz: puntadun arkuz egindako dobela, hadidun atea eta leiho gotiko bat, Andra Maria eleizan ikusi leiteken baten egitura berekoa, kronologia baten adierazgarri izan leitekena.

Garai baten, San Frantziskoren eleiza barria eregi arte, parrokia zereginak be bete izan ditu inguruetakoz auzokoentzat.

Beste ermita askoren moduan, honek be badauka eta oraindik kontserbetan dau haresti txiki bat ondoan, lehenagoko lez San Lorentzo jaietan meza nagusi ondoko ospakizunetarako: erromeria, probak, bertsolariak...

Santa Luzia Futbol Zelaia. Kalearen amaiera inguruan dago. Arazo asko egon arren, azkenean 1954an eregi zan Gernikako futbol zelai barri hori. Herri suskripzinoz bildutako diruagaz egin ziran lehenengo lanak, Rafael Madariaga zuzendaritza-batzorde barriaren zuzendari zala. Zelai barria egiteaz gainera, futbolari talde barria be antolatu behar izan eben, aurreko taldekoak beste klub batzuetan fitxauta egoazalako ordurako.

1963 urtean Jai-Alai frontoia edegi zanean, futbol partiduetara jente gitxiago joaten hasi zan. Zuzendaritzak zeozer egin behar eta tribuna estali eban 1966-67 denporaldian. Gaur egun, beste toki bat topetan jabilkoz Gernikako Futbol Klubaren zelaiari.

Santa Luzia eskola. Ermita eta futbol zelaiaren bitartean dago. 60ko hamarkadan egin zan auzoaren hazkundeari erantzuna emoteko. Urte askoan lehen hezkuntzako eskola unitario izan da eta azken urteetan haur eskola.

Baserriak. Lau baserrik emoten dabe kale honetara: Larrondo, Barbane, Totorika eta Santa Luzia, izen bereko ermiteagaz bat eginda dagoana. Esan leiteke nekazaritza zereginei aspaldi itxi eta gehienbaten etxe arruntak dirala gaur egun.

C5

Izenaren jatorria

Ebanjelioko Maria Madalenatik. "Madalen oste", Madalena baseleizearen ostean.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Ajangizerako bidea; iparraldetik eta ekialdetik Aita Luis Villasante kalea.

Ezaugarri historikoak

Madalenako auzunea be aitatzen da zenbait dokumentutan (1723ko baten bertako mugak eta guzti izendatzen dira).

Madalena baseleizeak haresti bat eukan inguruan eta hortxe ospatzen ziran orduko ganadu feria famatuak. Denporeagaz, proba-leku bat egin zan. Gero, 80 eta 90eko hamarkadetan, gaur egun dagozan kiroldegia, kirolpistak eta proba-leku barria egin ziran.

Edifizio aitagarriak

Santa Maria Madalena baseleizea. Gaur egun galduta dago. Eleizpea Ajangiz eta Errenteriako auzokoen batzarlekua zan, baina beste erabilera batzuk be baeukazan: gari biltegia, artxiboa, baita polbora gordeleku be larrialdietan. Hau guztia Calahorrako Gotzaindegiaaren aginduen kontra, jakina.

Baseleiza hori 1835eko maiatzaren 3an Gernika eta inguruetan karlistek eta liberalek egin eben gudan hondatu zan. Gertakari horren ostean, Ajangizko parrokiak baseleizea ez berregitea erabagi eban, eta hango harriak sasoi haretan egiten egozan eleiza barrirako aprobetxau ziran.

Kokapenari jagokonez, Maloste, Urrengoerrota, kurutzea eta Goiritxu taberna dagoan etxeak osotutako esparruaren barruan egon zan.

B5

Izenaren jatorria

Mertzedekoa 1218an musulmanen lurraldeetan katigu egindako kristauen askatasuna erosteko sortu zan ordena erlijiosoa da. Gizonezkoen ordena Pedro Nolaskok sortu eban eta andrazkoena Sokorruko Andra Mariak. Mertzedeko Amaren eguna irailaren 24an ospatzen da.

Muga geografikoak

Ekialdetik Uharte kalea. Mendebaldetik San Bartolome kalea.

Ezaugarri historikoak

Kale honi Mertzedeko komentu eta eleizeak emoten deusie izena. Komentu horren jatorria Ibarrurin dago. 1595. urtean emakume talde batek Mertzedeko ordena hartu eta komunidade txiki bat sortu eban. Erretereriako Marina Saenz alargunak bere etxea eskeini eutsenean 1625an, Ibarruriko auzunetik urten eta herri handiago batera etorteko aukera izan eben.

Etxe barrian sartu ondoren, eleiza egoki bat eregiten hasi ziran. Berrogei urte iraun eban beharrak, baina azkenean, 1674an, eleiza barria amaitutzat emon zan. Mertzedeko ordenaren sortzailea zan Sokorruko Andra Mariaren zaindaritzapean jarri eben.

Hamaika larrialdi jasan behar izan ditu komentu eta eleiza horrek bere historian zehar. Frantsesen kontrako gudan eta, batez be, karlista eta liberalen arteko gudan, ondo ezagutu dau kainoien eta suaren eragina. Gernikako bonbardaketan be ondo-ondoan jausi jakozan bonbak.

Edifizio aitagarriak

Mertzedeko eleizearen ate nagusia Martin Ibañez de Zalbideak egin eban XVII. mendearen erdialdean, estilo barrokoan.

Eleiza barruan Santa Anaren imajina dago, flamenko estilokoa, orain bostehun bat urte egina. Santa Ana bere alaba Birjina Mariari irakurten irakasten agertzen da. Pertsonaia bien arpegiak baltzez dagoz.

A3

B2

plaza) Bilborako bidea zeharkatuTxikerranetik (zubi honen azpian bat baino gehiago ezkutau zan Gernikako bonbardaketa egunean), gero trenbidea eta azkenik Oka ibaira heltzen zan.

Muga geografikoak

Kale honek hego-iparralde orientazinoa dauka. Lurgorri kalea da hegoaldeko mugea eta Fray Martin de Murua iparraldekoa. Zati bitan bananduta dagoala esango geunke: Lurgorritik San Frantzisko eleizea aurreko errotondaraino eta hortik, aldats txiki bat, Fray Martin de Muruaraino.

Ezaugarri historikoak

Kalearen lehen zatian, mendebaldeko aldean, 60ko hamarkadan babes ofizialeko etxez osaturiko auzune bat dago, xake-taula baten antzeko antolaketagaz. Alde beretik jarraituz, oraintsu eregitako etxe moltso barri bat dago, urbanizazino edegia, jolasteko pistak eta guzti dituala. Aurreratxuago, Asisko San Frantziskoren eleizea, aurrean plazaratu bat eta lorategi eder bat dituala.

Kalearen bigarren tarte eleiza parean jarritako errotondatik Fray Martin de Murua kaleraino igoten dauen aldats bat da. Lehenengo San Jose auzunea eta jarraian Mestika auzunea bera, biak be Gernikaren gorakada industrialaren ondoren eregitakoak eta garai haretako prisazko urbanismoaren ondorio.

Ekialdera Agirre plaza barria eta izen bera daroan inguruko auzunea. Apur bat gorago Agirregana auzunea, 1944-46 urteetan egindako "sindikatu etxeak", bizitza bakarrekook batzuk, euren terrenotxu eta guzti, eta pisudun bloke luze bi. Bai bata eta bai besteak inguruotan egon zan Agirre baseritik hartu dabe izena.

Izenaren jatorria

Mestika toponimoaren deribazino bat da, beste garai baten toki honetan izandako landarediaren adierazgarri. Izan be, inguru hori guztiori, Gernika uriko ateetaraino, Gernikak eta Lumok ustiatzen eben baso komunal "proindiviso" bat zan. Baso horrexetan gordeten ziran, hazten joan eitezan, Gernikako Arbolearen "semeak", egunen baten arbola igartua ordezkakuko ebenak. Eleizate eta uriaren arteko amaibako auzien ondoren, azkenik 1864an herri-lurrak saldu eta irabaziak banatzeko akordiora heldu ziran.

Ustez -ika atzizkiak jatorri indoeuropearra adierazoten dau, eta inguru horretan historiaurrean egondako atzerriko eraginen adierazgarri da. Gainera, ez da atzizki hori daukan toponimo bakarra inguruan: Baldatika, Gernika, Otxilika, Mestika, Ordorika...

Mestika errekea, gaur lurperatua eta kanalizatua, auzo honen magaletik etorren: Agirre auzoa kurutzatu, Azkarretaren txaleta zanaren ondok (gaur San Kristobal

Edifizio aitagarriak

Urremendi baserria, Santa Luzia auzoko baserrietako bat da. Kale honen hasieran dago, mendebaldera. Sasoi baten urira joian bidea kontroletan eban torretxea izan bazan be, gaur egun XVIII. mendeko baserrien erara egindako etxe bat da, hau da, harrizko hormak eta etarteak habe sendo baten gainean eutsita daukaz (arkudun etarteak beranduagokoak dira). Etarteko habe hori indartzeko zutabe bat jarri jakon, baina handigura eukielako edo, harri landuzko zutabea jarri eutsien, ez egurrezkoa.

Asisko San Frantziskoren eleiza barria, Gernikako hirugarren parrokia, 1997an edegi zan eta Foruko frantziskotarrek daroe. Nabe bakarrekoa da eta elizpea dauka inguruan, albo-herrietako eleizen antzera. Altarako horma, absidea, sabaitik sartzen dan argitasuna kontzentratzen dauen Aita Alvarezen (OFM) margolan bat da, ezelako figurazino bakoa. San Frantziskoren irudi tailatu bat, Ama Birjina umetxuagaz eta Santo Toribioko kurutze bat dira dagozan apaingarri bakarrak.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Miguel de Unamuno yYugo Bilbon jaio zan 1864ko irailaren 24an. 1891n Grekerako Katedra lortu eban Salamancako Unibertsidadean eta urte berean Gernikako Andra Maria eleizan ezkondu zan Concepcion Lizarraga y Ecenarro gernikarragaz. 1900etik 1914ra unibertsidade horretako errektore izan zan. Alfonso XIII.a erregearen kontrako prentsa artikululu bat idaztearren Fuerteventurara erbesteratua izan ondoren,

B3

Hendaiara atzerriratu eben eta gero Parisera. 1937ko urtarilaren 1ean, atzerritik etorri barria, Salamancan hil zan.

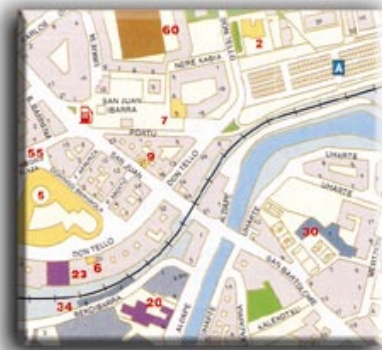
Eleberri, tragedia, olerki, entsaio eta prentsa artikululu egile, bere idazlanetan sarritan euki eban gogoan Gernika-Lumo. Besteak beste: “Recuerdos de un viaje corto” (1884), “Paz en la guerra” (1897).

Muga geografikoak

Mendebalderantza Saraspe plaza. Ekialderantza Iparragirre kaleak mugatzen dau.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimia):

Arana kondearen etxearen izena "Nere kabia" zan eta inguru horretan egoan. Gerra Zibileko bonbardaketan hondatu zan.

Muga geografikoak

Kale nahiko laburra eta barria da. San Juan kaleak mugatzen dau hegoaldetik eta Don Tello kaleak iparraldetik.

Ezaugarri historikoak

Teodoro de Arana y Belaustegui jaimismoren (karlista) ordezkari nagusienetariko bat izan zan, publizista eta politikoa, diputadua eta senadorea eta "Comunión Tradicionalista" alderdi politikoaren Bizkaiko Jaun Nagusia 1922. urtetik aurrera.

B4

Izenaren etimologia:

Kale honen izenak Gernikako uria eta Lumoko eleizatea bat egin ziraneko eguna dakartzku gogora. Aurretik Barrenkale Barrena izena izan eban.

Muga geografikoak

Iparraldean San Juan kaleagaz egiten dau bat eta hegoaldean Adolfo Urioste kaleagaz. Mendebalderantza Andra Maria kaleraino ailegetan da.

Ezaugarri historikoak

Kale honen jatorria errekatik etorren Ibaiadar deituriko ur eremu baten dago. Errekatxu edo ubide hori gaur eguneko Portu kaletik, San Juan Ibarratik eta Ocho de Enerotik joian Iparragirreraino. 1850ean lehorte eta lurrez bete zan ur korronte hori. Gaur egun lurpetik doan errekastorren ibilguak muga egiten eban lehen

Lumoko eleizatearen eta Gernikako uriaren artean. Halanda ze, ez zan uriaren kalea, bere esparrua bitan zatituta egoalako udalerri bien artean. Izatez, gainera, kale horretako herri-lurrak "proindiviso" lez agertzen ziran eta Errebal izena eukien.

Edifizio aitagarriak

Liceo Antzokia (Zinema-Teatro): 1922an edegi zan. Teodoro de Arana y Belausteguiarena (Arana kondea) zan, eta herriko kultur gunerik inportanteena izan zan. 1937ko apirilean bonbardaketan hondatu ostean, 1945ean barriro altzau eben. Zabalik egon zan 1989ko garagarrilaren 31n itxi eben arte. Azkenez, oraintsu (2002) barriro zabaldu da barriztau ondoren.

"Artes y Oficios" Eskola: gaur eguneko Domingo Alegria plazearen aurrez-aurre egoan, kalearen mendebaldean. Bonbardaketan hondatu zan.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Pablo Picasso (1881-1973) sormen handiko margolari malagatarra izan zan eta abangoardiako pintura estilo guztiak jorratu ebazan. Bere nazinoarteko lanik ezagunenetarikoa bat "Guernica" koadrua izan zan, 1937ko apirilaren 26an "Condor" Leginoaren hegazkin alemaniarrek egin eben bonbardaketa eta sarraskia salatzeke egina.

Muga geografikoak

Iparraldean Adolfo Urioste kaleagaz egiten dau mugea, hegoaldean Industria kaleagaz eta mendebaldean Eriako Lorategiagaz.

Ezaugarri historikoak

Hasiera baten kale honek bat egiten eban Eria osoagaz. Haren inguruan Errebal izena eukan etxe moltso bat egoan. 1770erako, Errebal lau etxek, Portaleko torretxeak edo Eriako tabernak eta Zarate torretxeak osotzen eben. Azken hau Ibarguentarrena zan eta bertan hartu eban ostatu Fernando Errege Katolikoak Gernikara etorri zanean Foruak zin egiten, 1476ko garagarriaren 30ean (horrexegaitik izan dau kale horrek errege horren izena luzaroan). XVI. mendean Rodrigo Ortiz de Zaratek barriro altzau eban.

Errebalen ekialdetik, gaur eguneko Portu, Ocho de Enero, Adolfo Uriostek galdutako "Lavadero" kaleagaz egiten eban gunea eta Iparragirre kalea hartzen ebazan ur korronte bat egoan, Saraspeko ibar alderaino heltzen zana. Ubide horrek XIX. mendean Geltoki plazatik hur Adolfo Urioste kalean egoan etxe bati emoten eutsan

izena: Ibaibarria. Aitatutako ur korrontea aprobetxatuz "lavadero" bat egin zan. Bertara heltzeko bidetxuari "calle del Lavadero" izena emon eutsien, gaur egun Pablo Picasso, Iparragirre eta Geltoki plazako etxe batzuk eratzen daben patioek hartzen daben eremuan. XIX. mendearen amaieran erreasto hori estali egin zan eta, gaur egun, aitatutako kale horreen azpitik doa.

XIX. mendean Eria birkonpontzen hasi ziran. Horretarako, Zarate torretxea bota egin eben eta beste etxeakaz lerrotu ondoren, Eriabarrena kalea edegi zan, gerora Fernando Katolikoa izan zana.

1882an Lumok eta Gernikak bat egin eta gero, Udalak Erian egozan hainbat etxe erosi eta bota egin ebazan, inguru hori eta Fernando Katolikoa kalea zabaltzeko eta hobetzeko. 1981ean, Picassoren jaiotzaren 100. urteurrena ospatzeko, Pablo Picasso izena ipini eutsien kaleari.

Lumoko Udalak betirik izan dau kale horretan taberna bat: "Taberna del Portal". Tabernearen aurrez-aurre, eta hango gorakadaxua aprobetxauta, harmaila batzuk egin ziran bertatik jenteak hobeto ikusi eizan bertako probalekuko idi-probak.

Edifizio aitagarriak

"Taberna del Portal y Abacería": "Taberna del Portal", Eriako torrea edo Eriako taberna (hiru izenak bat dira) XVII. mendetik ezagutzen da. Taberna eta janari-denda zan Lumoko eleizatearentzat. Bat egitearen ostean alondegi eta hiltegi moduan erabili zan 1912ra arte. 1915ean edificioa Pedro Olivaresek erosi eban subastan.

Probalekua: kale horren mendebaldean egoan, Eriaren ondoan. Urte barruan idi-proba garrantzitsuak izaten ziran. 1925ean galdu egin zan beste probaleku bat egin zalako frontoi barriaren barruan.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):

Paseatzeko lekua edo ingurua.

Muga geografikoak

Laukizuzen baten antzekoa da. Aurreko aldeak mendebaldera emoten dau, eskumakoak iparraldera eta ezkerrekoak hegoaldera.

Ezaugarri historikoak

Antxina toki horretan harrobi bat egoan. Gure herriaren historian zehar bertatik atera izan dira ereigintzarako materialak, baita uriko orube asko eta padurako toki batzuk lurrez beteteko bestekoak be, gure herriak gaur egun daukan egitura hartu arte.

Oraintsuago, "Guzur Arets" izenaz ezagutzen zan Lumoko eleizatearena izandako toki honek bilakaera nabarmena jasan eta herri-plaza itxura hartu eban azkenean. Plazearen eskumaldean Lumoko Udalak frontoia egin eban, frontisa mendebalderantz eta alboko hormea iparralderantz.

Gernika eta Lumoren arteko batasun ekitaldia bertan izan zan 1882an. Orduan "Plaza de la Unión de Guernica-Luno" izena jarri jakon. 1883-85 artean frontoiaren gainean "Escuelas Públicas de Niños" eregi zan. Beranduago, beste aldean, neskena (1927), eta aurrez-aurre, mendebaldean, arkupe bat egin zan eskola alde

biak lotzeko. Gainean, "Balcón Sacafaltas" izen zelebrea daukan terrazea egin zan.

Plaza buru egiten eban balkoi horren aurrean Udal Musika Bandak izan dauen azken kiosko egonkorra jarri zan. 1937ko bonbardaketan "Sakafaltas"eko arkupeetan babestokiak eratu ziran jentea aireko erasoetatik babesteko.

80ko hamarkadan eskilara bikotxa egin zan plazatik Sakafaltasera igoteko. Arkupeetan jubilauentzako egoitza bat egin zan. Terrazan bertan eskultura bat dago Espainiako Gerra Zibilean parte hartu eben Eusko Gudarien omenez.

Edifizio aitagarriak

Arkupeetako frontoia: plazearen iparraldean Lumoko Udalak frontoia egin eban (1853) eta mutilen eskola eregi zanean plazearen beste aldera eroan eban (1884). "Escuela de pelota Guerniquesa" frontoi horretan lortu ebazan garaipenik handienak. Frontoi horren gainean nesken eskola altzau zanean, frontoia eta alboko hormea mantendu egin ziran, baina arkudun aterpe bat egin zan, gaur eguneko Arkupea.

Musika Kioskoa: 1934an Castor Uriarte udal arkitektoak diseinutako edificio berezi honek bidea emoten deusku Pasealekuak jai girorako gunea moduan izan dauen garrantzia komentetako. Bertan hamaikatxu erromeria egin izan dira domekero eta jai egun guztietan Udal Musika Bandaren eskutik. Ekitaldi politikoak, kulturalak eta folklorikoak be ugariak izan dira, asteroko plaza eta merkatu gunea izateaz aparte.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Monseñor Pedro Aboitiz e Isasi abadeari omen egiteko ipini jakon kale honi izen hori gerra ostean. Abade hau kapilau izan zan karmeldarrakaz lehenengo eta Francoren aldeko soldadu Errekete talde bategaz gerra sasoian.

Muga geografikoak

San Juan eta Domingo Bernaola kaleakaz perpendikular dago, mendebaldean eta ekialdean.

Ezaugarri historikoak

60ko hamarkadan egin zan kale honek Monseñor Pedro Aboitiz e Isasi izena euki eban hasieran, lehenengo karmeldarrena eta gerra sasoian Errekete talde baten kapilau izan zan abade horren ohorez.

A4

A5

Don Pedroren plana onartu egin eben hasieran. Itsasadarreko ur gazituak hartu eta eztaizuko alanbiki beroetatik pasau eta jarraian arrozagaz zenbait aldiz egosi behar ziran garbitzeko.

Proiektua aurrera eroateko, Don Pedrok egindako aurrekontuen arabera, urtero 300 dukat behar ziran. Bera izan zan proiektuko bazkidea Gernikako Udalagaz batera, eta zuzendaritza bere esku geratu zan.

Gernikako Udala diru barik egoan garai haretan eta horregaitik beste erakunde batzuetara jo eban proiektua aurkezteko (Korrejidorea, Valladolideko Real Chancillería). Dana dala, 1758. urtean proiektuak ezetz borobila jaso eban, pozoitzeko arriskua egoala aitzakia moduan erabilia. Argi dago inork ez ebala egin gura 300 dukateko inbertsioa eta aditu horren beharra paperetan besterik ez zan geratu.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

1756. urtean Gernikak izugarrizko ur eskasia euki eban ur horniketetan. Lumotik eta Txorraburutik etozan uren kanalizazino arazoak, batetik, eta Oka erreka ura bape fidagarria ez izateak, bestetik, ur faltaren arazoa areagotu egin eban.

Don Pedro de Elejalde gernikarrak, Salamancan ikasitakoak, ur hornikuntzari erantzuna emon nahian, itsasadarreko ura gazatzeko proiektua aurkeztu eban Udalean.

Muga geografikoak

Hegoaldean Allendesalazar kaleagaz eta iparraldean Galtzada kaminoagaz egiten dau bat.

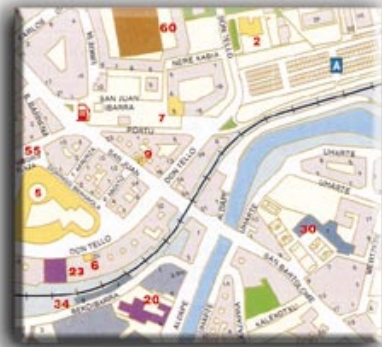
Edifizio aitagarriak

Kalearen hasieran eta ezkerreko espaloian **"Gernika Gernikara"** mosaikoa aiatatu behar da. Bertan Picassok egindako "Gernika" koadruaren erreplika bat dogu.

Kale horretan aitagarriak dira **Ikusteder** Jauregia eta **Toñaren txaleta**, biak XX. mendearen hasieran egindakoak, nahiz eta lehenengoa erabarriturik dagoan.

--- B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimia):

Antxinako portua edo untzitegia. San Juan Ibarraren antzera, itsasoari kenduta betetako inguru zingiratsua edo padura.

Muga geografikoak

Kale nahiko laburra da. San Juan kalea dau hegoaldean eta Don Tello kalea iparraldean.

Ezaugarri historikoak

San Juan Ibarragaz mugea egiten dauenez, aitamen historiko berberak egin daikeguz.

--- B5

Izenaren jatorria

San Bartolome Jesusen ikasleatariko bat izan zan. Tradizinoak dinoanez, Asia txikian, Indian eta Armenian ibili zan irakasten. Azken horretan azala kendu eta gero burua ebagi eutsien. Hortik jatorko larruginen zaindari izatea.

Halan ba, auzo honek santu horren izena hartzen dau eta jaiak be bere omenez ospatzen dauz.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Erreenteriako zubia. Ekialdetik Aita Villasante eta Kortezubi bidea.

Ezaugarri historikoak

Erdi Aroan, leinuen arteko gerretan bizitza eta ondasun asko galdu ziran. Erreenteria liskar horreetariko batzuen lekuko izan zan. Halan gertatu zan 1445ean, Butroetarren eta Arteagatarren arteko burruka baten gizon bi eta andrazko bat hil eta hirurogei gizon zauritu ziran Arteagatarren artean eta beste gizon bi hil Butroetarren artean. 1468an, Arteagatarrak eta Muxikatarrak burrukan ibili ziran. Guda horrexen oroigarri lez egin zan Erreenteriako kurutzea, tradizinoak dinoanez.

Edifizio aitagarriak

San Bartolomek bere ermita izan eban Erreenteriako auzoan, baina ez dakigu zehatz non egoan. Dakigunez, Ajangizko Santo Tomasen agintaritzapean egoan eta 1789an, jausteko arriskuan egoala-eta, bota egin eben. Auzokoek santu guztiak hartu eta Madalena ermitara eroan ebezan.

San Bartolome auzo-ermita izan zan. Ajangizko lurretan eregita eta herriarena zan zugazti batez inguratuta egoan. Kanpantorrea eta eleizpea izan ezik, beste guztia auzoko beste etxeen erakoa zan: harria eta morterua hormetan eta harri landua hegaletan; teilatua bi aldetara, egurrezko egitura eta teila okerrak; atean puntu-erdiko arkuak; kanpantorrea harri landuzkoa eta, seguruenik, kurutze bat gainean.

XIX. mendean eta XX. mendearen hasierara arte, Erreenteriako zubi aldean, gaurko 1 eta 3 zenbakien inguruan, Ajangizko herri-hiltegia egoan. Hortxe ipini eben ibaia ondoan egoalako eta garbiketak egiteko baliozkoa zalako.

Erreenteriako kurutzea estilo barrokorako transizinoan eginda dago. Oin karratu baten gainean dagoan zutabe joniar batek kapitel plateresko bat eusten dau eta horren gainean arpegi bi daukazan eskultura bat dago: batean piedadea eta bestean Ama Birjina umetxuagaz.

A2

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

1964an etxebizitza moltso bat eregi eben Mestikabaso inguruan. Angel Garatzena eta Pedro Malaxetxebarria eregileek ez eben argi ze izen ipini auzo barri horri eta

Garatxenak ez ebanez gura etxebizitzek bere izena eukitea, etxeetako jaubeei giltza emon jaken eguneko santuaren izena ipintea proponidu eban. Eta halan suertau zan San Jose deitzea. Gainera, deun horren omenez, auzoko 1 zenbakidun portalean horma-konka bat jarri zan San Joseren irudiagaz (oraindik bertan dirau).

B4

B5

eratu eban (batez be zaparrada handiak ziranean). Errekasto hori estaldu zanean, ibilgua kale bihurtu eben. Hori bai, historian, kale hori beti egon da Gernikako uri zaharretik kanpo. Kalea Goienkaleko hegaletik (bertan egiten eban bat Erret Bideagaz) San Juan eleizaraino ailegetan zan eta Erreteriarantza jarraitzen eban Elantxobe eta Lekeitiorako bideagaz bat eginez.

Antxina "Calle del Norte" izenagaz ezagutzen zan, baina Gernikak eta Lumok bat egin ebenean, San Juan kalea izena ipini eutsien. Lehen, eleizearen aurrean "Boulevard de San Juan" izeneko plazatxu bat egoan. Denporeagaz, etxe barriak egin ebezan ginoan, kalea Erreteriaraino luzatu zan.

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa): 1937ko bonbardaketan suntsitua izan zan eleizeari zor deuto izena kale honek. San Juan eleizea "Santos Juanes" izenaz be ezaguna izan zan, San Juan Bautista eta San Juan Ebangelistearen omenez eregia izan zan-eta. San Juan Bautista gazterik erretirau zan basamortura, eta barau eta otoitz eginez bizi izan zan. Jordan ibaiaren ertzean egoala, Jesus bataiatu eta Jangoikoaren bildostzat seinalau eban. San Juan Ebangelista, arrantzale lanbidez, Jesusen lehenengotariko jarraitzailea izan zan. Azken hau arranoaren irudiagaz identifiketan da.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Allendesalazar kaleak eta ekialdetik Erreteriarako zubiak eta San Bartolome kaleak egiten deusie muga.

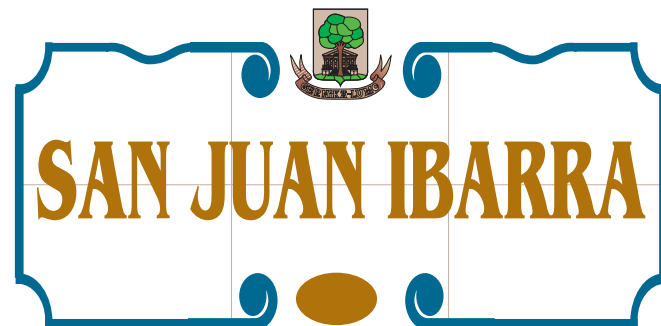
Ezaugarri historikoak

Uriaren iparraldetik eta maldan behera, euriteek inguru horretatik beti egiten eben bideak errekkasto bat

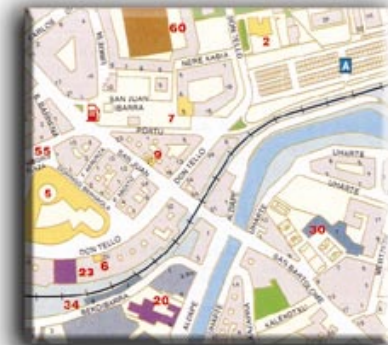
Edifizio aitagarriak

Bonbardaketan hondatutako San Juan edo Santos Juanes eleizea 1463an eregi zan orduko uriaren barrenean. Arteagako jauntxoaren aldekoak ziran Artekkaleko eta Barrenkkaleko auzokideek eroan eben aurrera ekimen hori. 1550ean barriro eregi eta handitu egin zan. Nabe edo areto bakarrekkoa zan eta 3 kaperatxo eukazan. Bi Aldape torretzeko eta Zarra familiarenak ziran eta hirugarrena Carlos I enperadorearen mediku izan zan Esteban Feniz de Zabalarena. Eleizkizunetaz "Frayras" edo "Seroak" izeneko andra batzuk ardurutzen ziran. XX. mendearen hasieran Ramon de Goiria abadeak barriro altzau eban Luis de Landecho arkitektoaren planoen arabera eta 1910eko zemendiaren 26an inaugurau zan barriro. Bonbardaketan hondatu zan eta kanpaia baino ez zan berreskuratu.

Kale honetako 25. atariko etxebizitzan bada horma-konka bat eskultura txiki bategaz. Bertan, San Juan Bautista Jesukristo bataiatzen irudikatzen da.

B5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa):

Elementu bik emoten deusie izena plaza honi: bata, geografikoa, itsasadarreko "ibarra"; bestea, plaza honen hegoaldean egoan San Juan eleizea, 1937ko bonbardaketan hondatua izan zana.

Muga geografikoak

Honeexek dira plaza hori inguratzen daben kaleak: San Juan kalea hegoaldetik, Portu kalea ekialdetik eta Don Tello kalea iparraldetik. Gainera, plazara bertara emoten dabe Urkieta eta Nere Kabia kaleek.

Ezaugarri historikoak

Inguru hori padurari irabazitakoa da: lurrez bete, lehortu eta makalak (txopoak) landatu ziran. Lur publikoa zanez, Gernikak zein Lumok erabilten eben. Joan dan mendearen azkenerantz, garijoteak egiteko erabilten zan leku hori. San Juan eleiza egoan lekutik ibairaino heltzen zan, Erretereria aurreraino. Ezkerreko aldean etxe ederrak altzau ziran, lorategi eta guzti. Denporeagaz, bertan landatutako gaztainadian kiosko bat eregi zan. Handik gitxira paseetako leku edegi bihurtu zan.

Jesus Mª Toña alkate zala, 60ko hamarkadan, plaza modura egokitu zan: horma batez inguratu, musikarientzako kiosko bat eregi, taberna bat zabaldu eta platanondo ugari landatu ziran.

Hasiera baten, Aurelio Román jaunak eukan taberna horren ardurea eta umeentzako parkeaz be bera arduratzen zan. Parkean urmael bat egoan arrainakaz eta paitakaz, zubitxu eta guzti, baita umeak jolasteko hondarrezko leku bat be.

Urte gitxitan, dana erdi hondatuta gelditu zan, garagardotegi bat egin eben arte. Halan, lehengo bizitasuna lortu eban eta 60ko hamarkadan famatuak ziran berton antolatzen ziran berbena itxiak; Los Bravos edo Los Mitos lako garai haretako izen handiko taldeek jo eben bertan. Gaur egun, haur askoren jolastoki lasaia eta guraso askoren topaleku atsegina dogu.

Edifizio aitagarriak

Plazearen mendebaldean etxe bi ikusi daitekez: Ezenarro etxea, gaur egun musika eskola bihurtua; eta Katarro etxea, Gernikan ospe handiko jatetxea izandakoa eta orain dala gitxi etxebizitza lez erabarritua. Biak be XX. mendearen hasieran eregitakoak dira, Gernikako beste etxe aberats asko lez.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa): San Roke Montpelierren jaio zan 1295ean eta 1327an hil zan. Gaixoakaz arduratuta, euren zerbitzuan bizi izan zan. Mirari nahikotxu egin ebazan antza: jente asko osatu eban eta izurriteak aldendu ebazan hainbat herritatik. Horregaitik guztiorregaitik Eleizeak gaixotasunen, izurriteen eta kutsaduren aurkako zaindari izendatu eban.

San Rokek Gernika-Lumogaz daukan erlazinoa gure herriak jasan eban izurrite batetik dator. Bere laguntza eskatu, eta erreguteak eta otoitz egin ondoren, izurritea desagertu egin zan. Deunari esker ona erakusteko, gernikarrek aldatu egin eben euren herriko zaindaria: ordura arte zaindari izandako San Sebastian kendu eta San Roke jarri eben haren orde.

Muga geografikoak

Iparraldetik Merkatu plaza dauka eta ekialdetik Don

Tello. Mendebaldeak "Ocho de enero de 1882" kaleagaz egiten dau bat.

Ezaugarri historikoak

Geografiari jagokonez, antxinako Errebal inguruaren erdialdean egoan, Gernika inguratzen eben Lumoko eleizateko lurretan. Kale hori 1895ean eratu zan kale moduan, lur zati handienaren jaubea zan "El Fomento" enpreseak ingurua urbanizau ebanean.

Edifizio aitagarriak

"Casa del Circo": gerra aurretik, kalearen iparraldean, Bedoya notarioarena zan etxe bat egoan eta beheko solairuan antzoki-areto bat eukan. Sasoi baten bertan egon zan "Sociedad Tradicionalista" gernikar karlisten egoitza. Bonbardaketan hondatu zan.

Merkatu plaza: bonbardaketaren ostean "Regiones Devastadas"ek eregi eban eta 1990ean birmoldatu egin zan.

B4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (patronimikoa): Klara de Asis Asis uriko (Umbria, Italia) familia noble bateko alaba zan. 18 urte ebazala, San Frantzisko de Asisen eskutik hartu ebazan monja abituak. 1215ean "Damas Pobres o Clarisas" komunitadea sortu eban, gizonezkoena baino ez zan fraile frantziskotarren parekoa. Asis izan eban bizitoki 1253an hil zan arte. 1257an done egin eben eta bere eguna abuztuaren 11n da.

Kale honek "Sabino Arana" izena euki eban errepublika sasoian.

Muga geografikoak

Mendebaldean Europako Herrien parkea dauka ondoan. Ekialderantza Karmelo Etxegarai eta Angel Allendesalazar kaleak.

Edifizio aitagarriak

Antiguako ospitalea: Gonzalo Morok sortu eban XV. mendean. XVII. mendean frantziskotarrei emon eutsen eta, harrezkero, bi mendetan ospitalea izan zana, Santa Klara komentuko Bikarioaren etxe bihurtu zan.

Santa Klara komentua: 1619an klausura komentu bihurtu bazan be, badakigu 1422tik bertan monjategi bat egoala. Kalearen izen bereko monja komunitadea bizi da bertan.

Lumoko Udaletxe zaharra: XIX. mendean eregia, lumotarren udaletxea izan zan Gernikak eta Lumok bat egin eben arte. Ordutik hona, lehenengo ume eskola eta gero Bizkaiko Jaurerriko Artxiboa izan da. Gaur egun, Genealogia eta Heraldika agiriak baino ez dagoz bertan.

B2

C2

Izenaren jatorria:

Izenaren etimologia: toponimoa

Denboraren poderioz izandako aldaketakaz gelditu jakun leku-izena dogu eta hor dirau bizirik.

Orain dala hiru mende dokumentuetan "chanporta" moduko izenak agertu arren, Euskaltzaindiaren gomendioa da ahozko erabilerari jarraitzea. Hagaitik, "txaporta" da toponimo honen modu normalizatua.

Izen honen esangureari jagokonean, hauxe da aurkitu dogun zentzuzko azalpena: "txanpar-lora" (kardo-lorea edo erderazko cardo de los campos) eta "txaporta"-k, "txanporta"-tik letorkenak, txanpar lekua adierazoko leuke.

Muga geografikoak

Iparraldetik "Goikoibarra kaleak" mugatzen dau, ekialdetik bariante barriak eta gainerakoan Arana auzoak inguratzen dau.

Ezaugarri historikoak

Hona hemen izen honek historian zehar izan dauan bilakaera:

- Champorta (1704, 1798)
- Chanporta (1704, 1796)
- .Chaporta (1796, 1798, 1704)
- .Chaporta erdicoa (1796)
- .Chaporta (1799)
- .Chaportachu (1796)
- .Txaporta (Bizkaiko kale izendegia)

A5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimia): Antxinako baserri-ortuaren izena. Gaur egun San Fidel Ikastola bertan dago.

Muga geografikoak

Mendebaldetik Iñigo Lopez de Haro kaleagaz egiten dau topo eta ekialdetik Carlos Gangoiti kalean amaitzen da.

Ezaugarri historikoak

Ramón de Goiria y Basterretxea Montevideon (Uruguaiko uriburua) bizi izan zan abade. Horrek, 1904ko bagilaren 8an, Karidadeko Ahizta Karmeldarren Institutuari Txorraburun egoan ortu-etxe baten dohaintzaren eskritura egin eutson. "Chorraburu-ondo" deitutako beste orube bat erosi eben eta bietan egin zan karmeldarren ikastetxe barria, gaur egun San Fidel Ikastola dana.

B3

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimikoa):

Kale honen inguruan (leku zehatzik ez dogu) izen bereko baserri bat egoan eta handik hartu dau kaleak izena. Orain lur azpitik doazen erreka biren bitartean egoan baserria eta horrexegaitik hartu ei eban izen hori. ("ur-bitarte"tik "ubitarte" gelditu da).

Muga geografikoak

Mendebaldean Juan Calzada eta ekialdean Iparragirre.

Ezaugarri historikoak

Guardia Zibilek kale horretan izan eben euren kuartela, gaur egun Kortezubirako bidean daukiena egin aurretik. Kuartel zahar horri "barrio chino" deitzen jakon.

B5

Izenaren jatorria

Errenteriako zubiaren iparraldean, ibaiko urak inguratzen eban lurak hartzen eban izen hori.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Zubialde kalea eta zubia. Iparraldetik Mertzede kalea.

Ezaugarri historikoak

Gaur egun kale hau ibaiaren albotik doa. Baina ibaiak, kanalizatua izan aurretik, meandroak egiten zituan eta horreek batzuetan uharte bihurtzen ziran. Halan, gaur eguneko 1 eta 9 zenbakien arteko eremua garai baten "Mertzedeko uharte" lez ezagutzen zan, ibaiko urek guztiz inguratzen eben-eta.

Kale horren ipar muturrean "Portuzarra" deituriko Ajangizko portua egon zan. Merkantzia ugari sartzen ziran eta urteten eben bertotik: ardaoa, gatza, egurra, arraina, etab. Baina batez be burdina sartzen zan: Somorrostro aldeko meategietatik itsasontziz Bermeora

eta Bermeotik honaino ekarri eta bertotik inguruetak burdinoletara banantzen zan.

Izatez, portu hau ez zan kai txiki bat baino askozaz handiagoa izango: jeneroa kargetako eta deskargetako zabalgunek bat eukan eta heltzen ziran ontzi txikientzako arlanpa bat edo gehiago.

Ontzi txiki horreek Bermeoraino joaten ziran hango itsasontzi handiagoetan kargetan edo deskargetan eurek ibaian gora eta behera eroaten ebena.

Ajangizko portu horretara heltzen zan guztiak Errenteriatik pasau behar eban. Hor merkantziak pisau eta zergak ordaintzen ziran. Errenteriaren zeregina ibaian gora ekarten zan jenero guztia kontroletea zan. Han egoan udal-pisua eta almazen aproposak eukazan burdina pisau eta inguruetak burdinoletara banandu aurretik gordeteko.

Portu hori XIX. mendearen erdi aldera arte erabili izan zan, ibaia basaz beteten hasi eta ontziak sakonera nahiko barik gelditu ziran arte. Portua desagertu eta gero be, Errenteriak bere zeregina beteten jarraitu eban XIX. mendearen azkenera arte.

A5

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimia):

Urkien moltsoa adierazoten dau.

Muga geografikoak

Kale nahiko laburra eta barria da. Carlos Gangoiti kaleak zatitzen dau. Mendebaldetik Iñigo Lopez de Haro kaleagaz egiten dau topo eta ekialdetik San Juan Ibarragaz.

C5

Izenaren jatorria

Hur dagoan errota. Antxina inguruan egoan errota bati zor deuto kaleak izena.

Muga geografikoak

Mendebaldetik San Bartolome kaleak eta ekialdetik Errekazarra kaleak mugatzen dabe.

Ezaugarri historikoak

Errota hori gitxienez 1592tik egon da martxan. Orduko agiri batzuetan errotearen zortziren bat saltzen zala aitatzen da. Beranduagoko agiri batzuetan "Renteria" eta "Madallerengo" izenakaz agertzen jaku errota hori.

Bada beste erreferentzia bat be 1600. urteko idazki baten, Ajangizko auzokide baten urtegia aztertzeo arotz-

maisur bik eginiko ikusketa bat zala-eta. Urtegi hori Juan Ortiz ajangiztarrak eregi eban "Jagoa" ibaian, eta halan dino: "que viene a un molino que está junto al dicho puerto, que se llama Urrengoerrotakalea".

XX. mendeko dokumentuei esker, eukan erabileraren gaineko gauzatxu batzuk dakiguz. Esate baterako, badakigu bertan artoa eta garia ehoten ebezala urte barruan eta egun osoan (24 orduak) egoala zabalik. Orduko anega bi ehoteko gauza zala be badakigu. Ajangizko errotarik errentagarriena zan eta errentagarriena zalako edo, erabilera-tasa altuenak eukazana zan. Pribatua zan eta jaubeek sarritan alokatzen eben.

Edifizio aitagarriak

Galdutako Urrengoerrotakalea edifizioa bera.

A2

A3

Izenaren jatorria

Zallo auzoak izen bereko baserriari zor deuto izena. Errigoitirako bidean dagoan baserri hori XVI. mendetik daukagu erregistrata fogerazinoetan, eta inguruko zaharrenetarikoa dogu.

Auzo horretan sartzen dira Mikiene errekaetoaren inguruko baserriak: Arribaltzagakoak, Bidagurenekoak eta Abaliz eta Madura ingurukoak.

Ezaugarri historikoak

Bitxikeria moduan esan beharra dago oraintsu arte Santa Luzia auzoko San Lorentzo jaiak "Sallobante" jaiak deitzen zirala. Datu xume horrek erakusten deusku auzo horren garrantzia eta fama.

A3

A4

Izenaren jatorria

Izenaren etimologia (toponimoa):

Inguru horretan Zearreta torretxea (Zigerta) egoan.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Fray Martín de Murua kaleak mugatzen dau eta iparraldetik Allendesalazar etorbideak.

Ezaugarri historikoak

Erret Bidea edo Zin Bidea, kale honen hasierako zatia, Fray Martín de Muruatik hasita, Europako Herrien parkeko hegoaldetik pasauko zan gero, Antiguako Andra Maria eleizaraino.

Edifizio aitagarriak

Europako Herrien parkea 1987an inaugurau eben. Euskadi Atlantikoaren lau ekosistemak biltzen dauz: pagadia, harestia, artadia eta ibai ertzeko landaretza. Txillida (Gure Aitaren Etxea. 1988) eta Mooren (Large Figure in a Shelter-Irudi Handia Aterpe Baten.1986) eskulturak eta Humboldten bustoa dagoz bertan.

"Allendesalazar" eskola publikoa. Lehen Hezkuntzako egoera eskasa ikusita, orduko Gobernuak "Plan de urgencias para las Provincias Vascongadas" dalakoa

aprobau eban 1971n. Plan horren barruan Gernikako Udalak Allendesalazarri erositako orubea eta inguruan desjaubetutako beste batzuk ikastetxe barria eregiteko emotea erabagi eban. Ikastetxe barria 1973ko apirilaren 3an zabaldu zan.

"Seber Altube" Ikastola. Aurreko proiektu berean, hezkuntza egoera hobetzeko, neskentzako ikastetxea egitea erabagi zan. Horretarako, udalak Manuel Omaetxebarriari "Santa Clara-buru" orubea erosi eutsan 1974an. Edifizioa egin eta gero, erabili barik geratu zan Udalaren eskuetan. 1980an urian egozan ikastola bie ("La Cooperatiba de Gernika" eta "Seber Altube") itxi jaken, ikastola biak batzeko aurrebaldintza beteta, eta horri "Seber Altube Ikastola" izena ipini jakon.

C5

Izenaren jatorria

Zubi inguruan dagoan esparrua edo eremua.

Muga geografikoak

Hegoaldetik Zubialde izeneko zubia eta erreka. Iparraldetik Urrengoerrota kalea.

Ezaugarri historikoak

Historian barrera kale horretako auzokideak ez dira errenteriarak izan, gernikarrak baino. Azalpena erraza da: kanalizazinoa egin aurretik erreka Idurgo lantegiaren atzeko aldetik igaroten zan Urrengoerrota kaleraino. Handik, Errekazarra kalea jarraituta (adi toponimo honegaz), Errenteriako zubirantza egiten eban errekeak. Halanda ze, Zubialde kaleko etxebizitzaren eremu osoa betirik izan da Gernika-Lumoko udalerrikoa.

Kale hau aitatuken Errenteriako zubia be aitatu behar doguz ia derrigorrean. Horrekin ezinbestekoak ziran Errenteriako auzokideak Gernika-Lumogaz eta Kortezubigaz komunikau eitezan.

XIX. mendearen amaieran, Errenteria inguruan 4 zubi egozan: nagusiena Zubikoakoa zan eta horrek Errenteria Aldape kaleagaz lotzen eban San Juan kalea jarraituta; bigarrena, "Cigueña" zubia zan, Mertzedeke komentuari ondoan egoana eta Santa Ana auzora emoten ebana, San Juan Ibarra zeharkatuz; hirugarrena, "Taberna-barriko" zubia zan, Elantxoberako kaminoan Golako ibaia kurutzatzeko egin zana; eta laugarrena, Arabietako zubia zan, Ajangizko udalerrian.

Antxina zubi horrekin erraz hondatzen ziran uholdeak egoten ziranean, gehienak egurrezkoak ziralako. Ajangizko eta Gernikako portuen garapen ekonomikoari eta euren errenteriek lortutako etekinei esker, seguruagoak eta iraunkorragoak ziran harrizko zubiak eregi ziran. Baina zubi barri horrekin egitea lar garestia zan eta, ondorioz, zubiok zeharkatzen ebezan oinezkoak eta animalia-garraioak bidesaria ordaindu beharra eukien.

Behe Erdi Aroa ezkerotik, ahalegin handiak egin ziran bideak konpontzeko eta behar zan besteko zabalera emoteko lau gurgiletako gurdiak igaro eitezan. Konponketa horrekin handiagoak izan ziran errenterien itsasportu guneetan (Ajangizkoan), handik ateraten ziralako burdin mineralez betetako gurdiak inguruko burdinoletarantz. Ikuspuntu ekonomikotik, lehorreko garraio-sare on baten beharra egoan, itsasportuetara eta errenterietara erraz ailegetako edota bertatik salerosketarako gaiakaz abiatzeko.

Ez da ahaztu behar Errenteria auzoko zubia izan dala gure herriak historian sufritu dauen gertaera tamalgarrienaren protagonista. Gerra Zibilean faxistek zubia hartu eben, eta euren hegazkinak hiru ordu luzez Gernika-Lumo bonbardatu eta sarraski izugarria egin eben. Halanda guztiz be (subterte edo interes militarra eukalako matxinatuentzat), zubiak tinko eutsi eutsan erasoari. Handik urte batzuetara Gernika-Lumo eta Ajangizko eleizatearen arteko bat egitearen lekukoa izan zan. Zubi hori 80ko hamarkadan birkonpondu eben, segurtasuna areagotzeko eta garraio barrietara moldatzeko.

Edifizio aitagarriak

Zubialde zubia 80ko hamarkadan eregi zan errekearen hegalek biak hobeto komuniketako.